

კარლაამისა და იოასაფის რომანის ე. წ. „ლემის“ ახლებური გაგებისათვის*

გაგა შურღაია

ნეაპოლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი „ლ'ორიენტალე“,
აზიის, აფრიკისა და ხმელთაშუა ზღვისპირეთის დეპარტამენტი
shurgaia@unior.it

კარლაამისა და იოასაფის რომანის (CPG 8120) (ფოლკი 2006) ავტორის, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, ბალავარისა და იოდასაფის შესახებ ლეგენდის ბერძნულ ენაზე მთარგმნელის ვინაობის საკითხში მკვლევარები დღემდე ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო პოზიციაზე დგანან. არაბიბლიურ წიგნთა შორის ამ თხზულებას ქრისტიანულ შუა საუკუნეებში ყველაზე მეტი მკითხველი ჰყავდა, რის გამოც მისი ენიგმატური ავტორი „[...] ნამდვილად იმსახურებს პირველ ნობელის პრემიას მსოფლიო ლიტერატურაში, თუკი გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია [... ოდესმე] ასეთ ჯილდოს დააწესებს“ (გრეგუარი 1963: 420), წერდა ცნობილი ფრანგი ბიბლიისტი, პ. გრეგუარი (1881-1964). ამ ავტორს მოიაზრებდნენ VII, ან, ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, IX საუკუნეში მცხოვრებ, სავსებით უცნობი საბაწმიდელ ბერ იოანეში, ან – იოანე დამასკელში († 749 წ.), ანდა – დიდ ქართველ მწერალსა და სწავლულში, 1005-1019 წლებში ათონის ივერთა მონასტრის წინამძღვარში, ექვთიმე მთაწმიდელში (დაახლ. 955-1028).¹

უკანასკნელი იდენტიფიკაცია, თითქმის, თავისთავად გულისხმობს, რომ ბერძნული რომანი ლეგენდის ქართული ვერსიიდან, ე. წ. „ბალავარიანიდან“ (აბულაძე 1957)² ითარგმნა, მაგრამ ამ მოსაზრების მეცნიერულად დასასაბუთებლად, ცხადია, აუცილებელია ამ ორი ვერსიის ფილოლოგიურ და ისტორიულ მონაცემთა კომპლექსური შეპირისპირებული შესწავლა. როგორც ცნობილია, ამ მიმართულებით კვლევა-ძიება დაიწყო 1886 წელს, როდესაც პ. ზოტენბერგმა (1836-1894) მიაგნო ბერძნული ვერსიის ორ ნუსხას, რომელთა სათაურებში³ ექვთიმე იბერიელი ნაწარმოების ქართულიდან ბერძნულად მთარგმნელად იყო აღიარებული. წინამდებარე ნაშრომში გაანალიზებულია თხზულების ბერძნული ვერსიის ნუსხებში მოტანილი სათაურები, რომლებიც მეცნიერთა შორის ცხოველი კამათის საგანი შეიქმნა, აგრეთვე, მათ შესახებ შემუშავებული თვალსაზრისები და მოცემულია ტრადიციულად ცნობილ მონაცემთა ახლებურად გააზრების მცდელობა.

1. მონაცემები

რომანის ავტორის შესახებ ინფორმაციის შემცველ სათაურთა მიხედვით, ნაწარმოების 140 ნუსხიდან მის მიერ პირადად შესწავლილი 95 ხელნაწერი ფ. დელგერმა (1891-1968) ხუთ ჯგუფად (A-E) დაყო და მიუთითა, რომ ერთ ჯგუფში გაერთიანებული კოდექსები, ერთგვარ სათაურებთან ერთად, ერთგვარ ტექსტებსაც გადმოსცემდა (დელგერი 1953: 11-15).⁴

კერძოდ, პირველი (A) ტიპის 61 ხელნაწერის შემცველ A1 ქვეჯგუფში ნათქვამია, რომ ნაწარმოები ეთიოპიიდან წმინდა ქალაქში საბაწმიდელმა ბერმა, იოანემ ჩამოიტანა. ამ თვალსაზრისით გამონაკლისს შეადგენს დიდ ბრიტანეთში, ოქსფორდში დაცული ორი ხელნაწერი, რომლებშიც მინდორზე გადასული სათაურის ნაწილში (*im überschreibenden Teil*) ვკითხულობთ: "Ἰωάννου τοῦ Σιναιΐτου", ანუ „იოანე სინელისა“. პირველი ინახება ბოდლეს სახელობის ბიბლიოთეკაში, დაცულია შიფრით Canon. gr. 3 (შემდგომში ყველგან: "Bodl. Canon. gr. 3") და XVI საუკუნით თარიღდება, ხოლო მეორე – მარიამ მაგდალინელის სახელობის კოლექტი შიფრით gr. 4 (შემდგომში ყველგან: "Magd. Coll. gr. 4") და გადაწერილია 1064 წელს. A2 ქვეჯგუფში, რომელიც მოიცავს ათ ნუსხას და ზემოაღნიშნულ სამოცდაერთ

ხელნაწერთან ერთად ერთსა და იმავე ტექსტოლოგიურ ჯგუფს ქმნის, იოანე მიჩნეულია "μοῦν τοῦ ἁγίου Σινᾶ", ანუ „წმინდა სინას მონასტრის“ ბერად, მაგრამ ჰ. ზოტენბერგმა დამატებულად ახსნა, თუ საკუთარი სახელის "Σῶα", ანუ „საბა“ ნაცვლად როგორ შეიძლება და, გაჩენილიყო ტოპონიმი "Σινᾶ", ანუ „სინა“, მაგალითად, პარიზში, საფრანგეთის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში gr. 1163 შიფრით დაცულ, 1348 წელს გადაწერილ კოდექსში (ზოტენბერგი 1886: 5). მეორე (B1-2) ჯგუფში, სადაც შედის ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკაში Pal. gr. 201 შიფრით დაცული (შემდგომში ყველგან: "Pal. gr. 201"), XIII საუკუნით დათარიღებული და, აგრეთვე, XV-XVII საუკუნეების სხვა ცხრა კოდექსი, იოანე დამასკელი გამოცხადებულია ავტორად თხზულებისა, რომლის „გადატანას“ (*Übertragung*) A1 ტიპი ღვთისმოსავ მამებს მიაწერს, ხოლო „გადაწერას“ (*aufzeichnen*) – იოანე დამასკელს. მესამე ტიპში (C1-5) მკაფიოდაა გამოხატული მცდელობა, რთული იკითხვისი "μετενεχθεῖσα", ანუ „გადატანილი“ განიმარტოს სიტყვასთან "μεταβλήθεῖσα", ანუ „გადაღებული“ დაკავშირებით, ხოლო ეს „გადატანა“ (*Übertragung*) ხან არაბულიდან ბერძნულად (C1-2) და ხანაც ეთიოპურიდან ბერძნულად (C3) ირიბად იოანე დამასკელს მიეწერება. C4 ქვეჯგუფში შედის ერთადერთი – პარიზში, საფრანგეთის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში gr. 1771 შიფრით დაცული (შემდგომში ყველგან: "Par. gr. 1771") ნუსხა, რომელიც თხზულების ავტორად ექვთიმე იბერიელს აცხადებს. მეოთხე (D) ჯგუფიც წარმოდგენილია ერთადერთი – ელ ესკორიალში, მეფის ბიბლიოთეკაში T.III.6 (= cod. gr. 166) შიფრით დაცული (შემდგომში ყველგან: "El Esc. T.III.6"), XI საუკუნით დათარიღებული ხელნაწერით, რომლის მიხედვითაც იოანე არის ტაბენისიელთა მონასტრის "μοναχὸς καὶ ἱγυῖς μείνων", ანუ „ბერი და წინამძღვარი“ (რევილია 1936: 515). ეს მონასტერი ოდესღაც ეგვიპტეში, თებეიდში, ახლანდელი ქალაქ აბუ-ქირის მახლობლად მდებარეობდა⁵ და, როგორც ჩანს, გადამწერმა მასზე მითითებით გაასწორა, ალბათ, ანტიგრაფისეული ხარვეზი: "μοῦν ... ἁβ...", ანუ „მონასტერი ... აბ...“, რომელიც სინამდვილეში ასე უნდა აღდგენილიყო: "μοῦν ... τοῦ ἁγίου Σαῶβ⁶β⁷α", ანუ „მონასტერი <წმინდა ს>აბ<ასი>“. უკანასკნელი – მეხუთე (E) ჯგუფი, რომელსაც საკვლევი საკითხისთვის ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება, შერეული ტიპის სათაურებს შეიცავს: ზოგიერთი A ტიპისგან მომდინარეობს, ხოლო ზოგიერთი „რომანს“, უბრალოდ, იოანე დამასკელს მიაკუთვნებს, ანდა საგანგებოდ არ ამახვილებს ყურადღებას თხზულების წარმომავლობაზე (დელგერი 1953: 15-18).

„რომანის“ სათაურთა ფ. დელგერისეული აკადემიური გამოცემა დღემდე სანიმუშოდ რჩება. მიუხედავად ამისა, მისთვის თანდართულ კომენტარში ერთგვარად ჩაკარგულია ვენეციაში, წმინდა მარკოზის სახელობის ბიბლიოთეკაში gr. VII, 26 (coll. 1431) შიფრით დაცული ხელნაწერი (შემდგომში ყველგან: "Marc. gr. VII, 26"), რადგანაც მაინცდამაინც დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებს რა მის სათაურში ექვთიმეს ხსენებას, მკვლევარი მას A1 ქვეჯგუფში აერთიანებს და მასზე სასხვათაშორისოდ მსჯელობს: „[...] მაშინ, როდესაც N. 131, ე. ი. XII საუკუნის ზემოაღნიშნულ Marc. VII 26 (Nan. 137) [ხელნაწერში], მართლაც, ნათქვამია [...]“ (დელგერი 1953: 15-16). შემდგომ ფ. დელგერი მას C ჯგუფის საგანგებო – C5 ვარიანტად აღრიცხავს და აშკარად (*offensichtlich*) A ტიპისგან წარმომდგარად მიიჩნევს (დელგერი 1953: 14, 17). ეს გარემოება თვალნათლივ ცხადყოფს, თუ რა დიდ შეცდომაში შეიძლება, შეგვიყვანოს იმ ფაქტის უგულებელყოფამ, რომ თხზულების წარმოშობასთან დაკავშირებით „რომანის“ ბერძნულ და ლათინურ ხელნაწერთა სათაურები მიუთითებს ორ განსხვავებულ პიროვნებაზე: მასზე, ვინც იგი აღმოსავლეთიდან ფიზიკურად ჩამოიტანა და მასზე, ვინც იგი ბერძნულად თარგმნა.

რაც შეეხება თხზულების ფიზიკურად ჩამომტანს, ხელნაწერები ოთხ ჯგუფად იყოფა. პირველში ნათქვამია, რომ იგი საბანშიდელმა ბერმა, იოანემ (როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ზოგჯერ იგი არა საბანშიდლად, არამედ შეცდომით სინელად მოიხსენიება) ჩამოიტანა, მეორეში იოანე საბანშიდელი მიჩნეულია იოანე დამასკელად, მესამეში ეს მონაცემები დაფიქსირებული არ არის, ხოლო მეოთხეში საუბარია ღვთისმოსავ მამებზე. ერთი შეხედვით, არცთუ ისეთი მნიშვნელოვანი, მაგრამ თავისთავად საინტერესო ფაქტია, რომ Magd. Coll. gr. 4 ნუსხაში იოანე სინელის სახელი საბანშიდელ ბერ ვარლაამად (Βαρλαάμ) არის გადასწორებული (დელგერი 1953: 12). გვიანდელ ნუსხებში თავჩენილ არეულობას ცხადყოფს კიდევ ერთი დეტალი: ათენში, ელენთა ბუღეს ბიბლიოთეკაში № 11 ნომრით დაცუ-

ლი (შემდგომში ყველგან: "Athēn. Bibl. Boul. 11"), XVI საუკუნით დათარიღებული და ათონის ივერთა მონასტრის ბიბლიოთეკის ორი – დაახლოებით, 1702 წლით დათარიღებული gr. 411 (შემდგომში ყველგან: "Ath. Ivir. gr. 411") და XVII საუკუნით დათარიღებული gr. 464 (შემდგომში ყველგან: "Ath. Ivir. gr. 464") ხელნაწერების მიხედვით, თხზულება ეთიოპიიდან, ანუ ინდოეთიდან, წმინდა ქალაქში საბანშიდის მონასტერში ჩამოიტანეს (დანვრილებით იხ. სქემა 1).

კიდევ უფრო მრავალფეროვანია ხელნაწერთა მითითებები თხზულების ავტორზე. კერძოდ, ამ თვალსაზრისით ნუსხები ექვს ჯგუფად იყოფა. პირველში ამ საკითხზე არაფერია ნათქვამი, მეორეში „რომანის“ ავტორად მიჩნეულია იოანე ბერი, მესამეში – იოანე სინელი (ალბათ, საბანშიდის ნაცვლად), მეოთხეში – იოანე ტაბენისიელი, მეხუთეში – იოანე დამასკელი, ხოლო მეექვსეში – ექვთიმე იბერიელი.

ქვემოთ სქემატურად წარმოვადგენთ ხელნაწერთა ჩვენებებს. ნუსხათა თითოეული ჯგუფის ჩამონათვალის სათავეში მითითებულია ფ. დელგერის მიერ ნაწარადები „ძირითადი ტექსტი“ (*Textgrundlage*), ხოლო მის ქვემოთ ნუსხები დალაგებულია მათი სიძველის შესატყვისად:

სქემა 1

„რომანის“ ჩამომტანი და ავტორი ხელნაწერების მიხედვით

ჩამომტანი	ავტორი	ხელნაწერები
იოანე საბანშიდელი	მითითებული არ არის	ელ ესკორიალი, მეფის ბიბლიოთეკა, T.III.3 (= cod. gr. 163) (1057 წ.) (რევილია 1936: 509) ათონი, ივერთა მონასტერი, gr. 463 (დაახლ., 1075 წ.) (ლამბროსი 1900: 149, № 4583); (ფოლკი 2009: 270) ათონი, კუტლუმუსიუსის მონასტერი, 5 (XI ს.) (ლამბროსი 1895: 271, № 3074) ათონი, ვატოპედის მონასტერი, 288 (XI ს.) (ევსტრატიადე, არკადიოსი 1924: 61) ათონი, ვატოპედის მონასტერი, 384 (XI ს.) (ევსტრატიადე, არკადიოსი 1924: 73) ფლორენცია, წმ. ლავრენტის სახელობის მედიჩთა ბიბლიოთეკა, გაუქმებულ ორდენთა ფონდი 115 (XI ს.) (ფოლკი 2009: 306) ათონი, პანტოკრატორის მონასტერი, 38 (XIII ს.) (ლამბროსი 1895: 96, № 1072) იერუსალიმი, მართლმადიდებელი კათოლიკე საპატრიარქოს ბიბლიოთეკა, საბანშიდის ფონდი, gr. 334 (1335/6 წ.) (პაპადოპულო-კერამევსი 1894: 459) იერუსალიმი, მართლმადიდებელი კათოლიკე საპატრიარქოს ბიბლიოთეკა, საპატრიარქოს ფონდი, gr. 178 (1338 წ.) (პაპადოპულო-კერამევსი 1891: 268) იერუსალიმი, მართლმადიდებელი კათოლიკე საპატრიარქოს ბიბლიოთეკა, საბანშიდის ფონდი, gr. 288 (XV ს.) (პაპადოპულო-კერამევსი 1894: 412) აუგსბურგი, უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, ეტინგენ-ვალერშტაინის ფონდი, Cod. I.1.2° 1 (<i>olim</i> მაინგენი, შემდეგ ჰარბურგი, პრინც ეტინგენ-ვალერშტაინის ბიბლიოთეკა, I 1, fol. 1) (XV ს.) (ფოლკი 2009: 291) ოქსფორდი, იესო ქრისტეს ეკლესია, Wake 62 (1564/5 წ.) (ფოლკი 2009: 388) ათონი, კუტლუმუსიუსის მონასტერი, 209 (შემდგომში ყველგან: "Ath. Koutl. 209") (XVI ს.) (ლამბროსი 1895: 297, № 3282) ათონი, წმ. ათანასეს ლავრა, K 49 (= 1336) (XVI ს.) (სპირიდონი, ევსტრატიადე 1924: 224) ათონი, ივერთა მონასტერი, gr. 465 (1748 წ.) (ლამბროსი 1900: 149, № 4585) კოზანი, ძმები კოვენტაროსების სახელობის მუნიციპალური ბიბლიოთეკა, 72 (1777 წ.) (ფოლკი 2009: 340)

ჩამომტანი	ავტორი	ხელნაწერები
იოანე სინელი (<i>lege</i> საბანშიდელი)	მითითებული არ არის	მიუნხენი, ბავარიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკა, gr. 138 (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 366); (ჰაიდუ 2003: 164) პარიზი, საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა, gr. 1125 (XV ს.) (ფოლკი 2009: 403) პარიზი, საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა, gr. 1706 (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 420-421) მოდენა, ესტეს სახელობის ბიბლიოთეკა, α.T.8 (= gr. 138) (შემდგომში ყველგან: "Est. α.T.8") (1560 წ.) (ფოლკი 2009: 359) ოქსფორდი, ბოდლეს სახელობის ბიბლიოთეკა, Canon. gr. 89 (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 382) სალამანკა, უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, 2719 (<i>olim</i> მადრიდი, მეფის სასახლის ბიბლიოთეკა, VII.G.4) (შემდგომში ყველგან: "Salam. Bibl. Univers. 2719") (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 433) მადრიდი, ესპანეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა, № 4792 (<i>olim</i> მადრიდი, ეროვნული ისტორიული არქივი, 163, 8) (შემდგომში ყველგან: "Madr. Bibl. Nac. 4792") (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 348-349) მიუნხენი, ბავარიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკა, gr. 188 (XVI ს.) (ფოლკი 2009: გვ. 367); (ჰაიდუ 2012: 57) Bodl. Canon. gr. 3 (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 381) პარიზი, საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა, gr. 908 (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 399) ვენეცია, წმ. მარკოზის სახელობის ბიბლიოთეკა, gr. II, 189 (coll. 1184) (1785 წ.)
იოანე დამასკელი – საბანშიდელი ბერი	მითითებული არ არის	ათონი, მაქსიმე ქოხთა გადამწველის (Καυσοκαλυσίαν) სკიტე, 52 (<i>olim</i> 9) (XIV ს.) (ევსტრატიადე, 1930: 46); (ლამბროსი 1900: 463, № 6543) ვენეცია, წმ. მარკოზის სახელობის ბიბლიოთეკა, gr. XI, 20 (coll. 1474) (XVI ს.) (მიონი 1972: 110) ათენი, საბერძნეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა, 2528 (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 254)⁶ ათონი, წმ. ათანასეს ლავრა, Α 31 (= 1521) (შემდგომში ყველგან: "Ath. Laura Α 31") (1752 წ.) (სპირიდონი, ევსტრატიადე 1924: 267) ათონი, ვატოპედის მონასტერი, 87 (1841 წ.) (ევსტრატიადე, არკადიოსი 1924: 24) ათონი, წმ. პანტელეიმონის მონასტერი, 163 (1882 წ.) (ლამბროსი 1900: 308, № 5670)
მითითებული არ არის	იოანე ბერი	ათონი, წმ. პანტელეიმონის მონასტერი, 538 (XVI ს.) (ლამბროსი 1900: 391, № 6045)
ვარლაამი – საბანშიდელი ბერი	მითითებული არ არის	Magd. Coll. gr. 4 (1064 წ.) (ფოლკი 2009: 391)
მითითებული არ არის	იოანე ტაბენისელი	El Esc. T.III.6 (XI ს.) (რევილია 1936: 515); (ფოლკი 2009: 301-302)

ჩამომტანი	ავტორი	ხელნაწერები
ღვთისმოსავ- ნი მამანი	იოანე დამას- კელი	იერუსალიმი, მართლმადიდებელი კათოლიკე საპატრიარქოს ბიბლი- ოთეკა, საბანძიდის ფონდი, gr. 372 (1508 წ.) (პაპადოპულო-კერამევსი 1894: 496); (ფოლკი 2009: 327) Vat. Pal. gr. 201 (XIII ს.) (ფოლკი 2009: 470) პარიზი, საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა, gr. 907 (XIV-XV სს.) (ფოლ- კი 2009: 398) პარიზი, საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა, gr. 1132 (XV ს.) (ფოლკი 2009: 416) ვატიკანი, ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკა, Pal. gr. 59 (1541 წ.) (პიტ- რა 1885: 30); (ფოლკი 2009: 469) ოქსფორდი, ლინკოლნის სახელობის კოლეჯი, F. gr. 21 (1584 წ.) (ფოლკი 2009: 390) Athēn. Bibl. Boul. 11 (XVI ს.) Ath. Ivir. gr. 411 (დაახლ. 1702 წ.) (ლამბროსი 1900: 144, № 4531) Ath. Ivir. gr. 464 (XVII ს.) (ლამბროსი 1900: 148, № 4584)
მითითებული არ არის	იოანე დამას- კელი	ათონი, დიონისეს მონასტერი, gr. 79 (XVII ს.) ⁷ ათონი, ივერთა მონასტერი, gr. 462 (XI ს.) ⁸ (ლამბროსი 1900: 149, № 4582); სათაური თავნაკლულია ათონი, ივერთა მონასტერი, gr. 461 (XIII ს.) (ლამბროსი 1900: 149, № 4581); სათაური თავნაკლულია იერუსალიმი, მართლმადიდებელი კათოლიკე საპატრიარქოს ბიბლი- ოთეკა, ჯვრის მონასტრის ფონდი, gr. 42 (XIII ს.) (პაპადოპულო-კერა- მევსი 1897: 94); (ფოლკი 2009: 332) ათონი, პანტოკრატორის მონასტერი, 538 (XVI ს.) (ლამბროსი 1900: 391, № 6045) ანდროსი, „წყარო ცხოვრებისად“ წოდებული ღვთისმშობლის ხატის მო- ნასტერი, 8 (XVI ს.) (ფოლკი 2009: 240) ათონი, წმ. პანტელეიმონის მონასტერი, gr. 571 (XVI ს.) (ლამბროსი 1900: 399, № 6078) სტამბული, მსოფლიო საპატრიარქოს ბიბლიოთეკა, 89 (olim ხალკეს წმ. სამების მონასტერი, 97) (XVI-XVII სს.) (ფოლკი 2009: 316) ⁹ ვენეცია, წმ. მარკოზის სახელობის ბიბლიოთეკა, gr. VII, 47 (coll. 1387) (XVIII ს.) (მიონი 1960: 110) Marc. gr. VII, 26 (XI ს.) (მიონი 1960: 45)
იოანე საბან- მიდელი	ექვთიმე იბერიე- ლი	Par. gr. 1771 (XV ს.) (ფოლკი 2009: 422)
მითითებული არ არის	ექვთიმე იბერიე- ლი	ვატიკანი, ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკა, Vat. gr. 861 (XIV ს.) (დევ- რესი 1950: 428) ათენი, საბერძნეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა, 2497 (შემდგომში ყველ- გან: "Athēn. Eth. Bib. 2497") (XI ს.) (ფოლკი 2009: 252) ოქსფორდი, ბოდლეს სახელობის ბიბლიოთეკა, Barocc. 21 (XII ს.) (ფოლკი 2009: 379) ვატიკანი, ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკა, Vat. gr. 2025 (XII-XIII სს.) (ფოლკი 2009: 463) ელ ესკორიალი, მეფის ბიბლიოთეკა, X.II.13 (= cod. gr. 373) (XVI ს.) (ანდრე- სი 1965: 283) ¹⁰

სამეცნიერო ლიტერატურაში დამატებებლად არის ახსნილი, თუ როგორ იქცა აღმო-სავლეთიდან თხზულების ჩამომტანი საბანშიდელი ბერი იოანე ჯერ „რომანის“ ავტორად, ხოლო შემდეგ – „რომანის“ ავტორ იოანე დამასკელად.¹¹ აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლე-თიდან თხზულების ჩამომტანი იოანე საბანშიდელი ზოგიერთ ხელნაწერში გვევლინება საბანშიდელ ბერ იოანე დამასკელად, რომელსაც ნაწარმოები აღმოსავლეთიდან მო-აქვს. კიდევ უფრო საინტერესოა ის ფაქტი, რომ გვიანდელ ნუსხებშიც კი იოანეს ეპითეთი, „დამასკელი“ გვერდების აშიებზე არის მიწერილი. მაგ., XVI საუკუნით დათარიღებულ Ath. Koutl. 209 ნუსხაში "Ἰωάννου μοναχοῦ", ანუ „იოანე ბერის“ სახელის გასწვრივ გადამწერი ევფროსინე აშიაზე ამატებს სიტყვებს "τοῦ Δαμασκηνοῦ", ანუ „დამასკელისა“ (ფოლკი 2009: 278), 1752 წლის თარიღიანი Ath. Laura L 31 ნუსხის გადამწერი კი ამ დროს განსხვავებული ფერის მელანსაც იყენებს (ფოლკი 2009: 282).

კონკრეტულად ექვთიმე იბერიელზე მიუთითებს ორი ბერძნული, კერძოდ, ზემოაღნიშ-ნული Marc. gr. VII, 26 და Par. gr. 1771, ნუსხა, და ერთი ლათინური ხელნაწერი, რომელიც ნე-აპოლში, ვიქტორ ემანუელ III-ის სახელობის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში VIII.B.10 შიფრით არის დაცული (შემდგომში ყველგან: „Neap. VIII.B.10“) და XIV საუკუნით თარიღდება. მათში ვკითხულობთ:

სქემა 2

ექვთიმე იბერიელი „რომანის“ ბერძნულ და ლათინურ ხელნაწერებში

Marc. gr. VII, 26	Neap. VIII.B.10	Par. gr. 1771
[Ἱστορία ψυχωφελῆς ἐκ τῆς ἐνδοτέρως τῶν Αἰθιοπῶν χώρας πρὸς τὴν ἀ]γ[ί]αν πόλιν μετενεχθεῖς [sic!] διὰ Ἰω (ἄ ν ο υ) μοναχοῦ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα [pro Σάββα], [μεταφρα]σθῆσα [pro μεταφρασθεῖσα] δὲ ἀπὸ τῆς Ἰβήρων πρὸς τὴν Ἑλλάδα [sic!] γλῶσσαν ὕπερ Εὐθ υ μί ο υ ἄνδρὸς τιμίου καὶ εὐσεβοῦς τοῦ λεγομένου Ἡ β ἦ ρ ο ς [pro Ἰ β ἦ ρ ο ς] .	Hystoria Barlae et Iosaphat de int(e)riori Ethiopia [pro Aethiopia] deducta p(er) I o h (a n n) e m ¹² ven(er)abile(m) monachu(m) ma(n)ist(er)ii [sic!] s(an)cti Sabe [pro Sabae] i(n) Helia(m) urbe(m) et t(ra)nsolata i(n) eolico p(er) E u f i n i u (m) [pro E u f i m i u m] s(an)c(t)um virum.	Λόγοι ψυχωφελῆς [pro ψυχωφελεῖς] μετενεχθεῖσαι ἀπὸ τῆς τῶν Εθιοπῶν [pro Αἰθιοπῶν] εσωτέρως [pro ἐσωτέρως] χῶ[ρ]ας εἰς [pro εἰς] τὴν Ρωμαίων [pro ῚΡωμαίων] γῆν [pro γῆν] καὶ [pro καὶ] μεταβληθῆσαι [pro μεταβληθεῖσαι] ἀπὸ [pro ἀπὸ] τῆς τ(ᾶ)ν Εθιοπῶν [pro Αἰθιοπῶν] διαλέκτου ἐπὶ [pro ἐπὶ] τὴν ἐλλη νίδα [pro ἐλληνίδα] γλῶσσαν [pro γλῶσσαν] παρὰ Εὐ θ η μ ῖ ο υ [pro Εὐ θ υ μ ῖ ο υ] τοῦ ἀγιοτάτου [pro ἀγιωτάτου] μοναχοῦ τοῦ ἦ β ῖ ρ ο ς [pro Ἰ β ἦ ρ ο ς] τοῦ καὶ [pro καὶ] γεγωνότος κα θηγητοῦ τῆς [pro τῆς] Μεγάλης λάβρας [pro λάρας] τοῦ ἁγίου Αθανασίου [pro ῚΑθανασίου] τοῦ Αγίου [pro ῚΑγίου] ὄρους [pro ὄρους].

Marc. gr. VII, 26	Neap. VIII.B.10	Par. gr. 1771
ამბავი სულისმარგებელი, ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან წმიდა ქალაქში იოანეს, საბანძიდის მონასტრის ბერის ხელით მოტანილი, შემდეგ იბერიელთა [ენიდან] ბერძნულ ენაზე თარგმნილი ექვთიმეს გან, ღვთისმოსავი და მორწმუნე კაცისაგან, იბერიელად წოდებულისაგან.	ამბავი ვარლაამისა და იოასაფისა, ეთიოპიის შუაგულიდან იოანეს, საბანძიდის მონასტრის ნეტარი ბერის მიერ იერუსალიმში მოტანილი და ბერძნულად თარგმნილი ექვთიმეს, წმინდა <i>მიეხ</i> .	თქუმულნი სულისმარგებელნი, ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან რომაელთა მიწა-წყალზე მოტანილნი და გადათარგმნილნი ეთიოპიელთა დიალექტიდან ბერძნულ ენაზე ექვთიმეს, უწმინდესი იბერიელი ბერის <i>მიეხ</i> , რომელიც წმიდა მთაზე, აგრეთვე, წმინდა ათანასეს დიდი ლავრის წინამძღვარიც გახდა.

ორ ბერძნულ ტექსტს შორის უმნიშვნელო განსხვავება შეინიშნება. კერძოდ, Marc. gr. VII, 26 ნუსხასთან შედარებით, Par. gr. 1771-ში "ἐκ" წინდებულს "ἀπὸ" წინდებული ენაცვლება, "ἐνδοχέρᾳ" გამოსვლითობის მიმართულებითი ადგილის ზმნიზებას – მისი ეკვივალენტი "ἐσχατέρᾳ", ეთიოპიელთა აღმნიშვნელ ეთნონიმში დაშვებულია იოტაციზმი, "μεταφρά" ზმნის ვნებითი გვარის აორისტის მიმღეობა წინ არის გადმოტანილი, "μεταφράζω" ზმნის ვნებითი გვარის აორისტის მიმღეობა შეცვლილია "μεταλαμβάνω" ზმნის ანალოგიური ფორმით.

შეინიშნება არსებითი, შინაარსობრივი სახის ხუთი განსხვავებაც. პირველი, Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერში თხზულების ჟანრი განსაზღვრულია როგორც „ამბავი“, ხოლო Par. gr. 1771-ში – როგორც „თქუმულნი“, ანუ ქადაგებანი. მეორე, Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერის მიხედვით იგი „წმიდა ქალაქში“ ჩამოაქვთ, ხოლო Par. gr. 1771 ნუსხით – „რომაელთა მიწა-წყალზე“. მესამე, Par. gr. 1771 ხელნაწერში მითითებული არ არის, თუ ვინ ჩამოიტანა იგი. მეოთხე, Marc. gr. VII, 26 ნუსხის მიხედვით, ორიგინალური ნაწარმოების ენა არის „იბერიელთა“, ხოლო Par. gr. 1771-ის მიხედვით – „ეთიოპიელთა“, რაც, ჩვენი აზრით, გადამწერის უნებლიე შეცდომის შედეგი უნდა იყოს.¹³ მეხუთე, Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერში ექვთიმე იბერიელი დახასიათებულია, როგორც „კაცი ღვთისმოსავი და მორწმუნე“, ხოლო Par. gr. 1771-ში – ამავე დროს, „წმინდა ათანასეს დიდი ლავრის წინამძღვარიც“ (როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამ ფაქტს მრავალი წყარო ადასტურებს). რაც შეეხება ლათინურ ტექსტს, იგი ხუთივე პუნქტში მტკიცედ მისდევს ვენეციურ ხელნაწერს და Neap. VIII.B.10 კოდექსში ვკითხულობთ: 1. „ამბავი“, 2. „იერუსალიმში“, 3. „იოანეს [...] მიერ [...] მოტანილი“, 4. „ბერძნულად თარგმნილი ექვთიმეს [...] მიერ“, რითაც თავისთავად იგულისხმება, რომ ნაწარმოები ქართულიდან ითარგმნა, 5. „ექვთიმეს, წმინდა კაცის მიერ“.

Marc. gr. VII, 26 ნუსხაში თხზულების სათაური ძლიერ დაზიანებულია და რამდენიმე ადგილას აღსადგენია. ამიტომ, როგორც ე. მიონი (1911-1991) შენიშნავდა, ხის ყდის პირველი ფრთის ზურგსა და ხელნაწერის საცავ ფურცელ-სარჩულს შორის ჩამაგრებულ, 140 x 103 მმ ზომის ფურცელზე, სავარაუდოდ, XVII საუკუნისეული ხელწერით შესრულებული მინაწერი, ვფიქრობთ, სწორედ ამ გარემოებაზე მიუთითებს:

Barlaam et Joasaph et regis Aethyopum Abeniris Historia qui, ni me titulus graecus obscurus fallat, videtur translata ex lingua Aethyopica in Iberam a Joanne Monacho s. Sabae ac deinde ex Ibero in graecam ab Euthymio. liber inscriptus Iberus (მიონი 1960: 44).

ბარლაამის, იოასაფისა და ეთიოპიელთა მეფის, აბენერის ამბავი, რომელიც, თუ ბუნდოვანი ბერძნული სათაური არ მაცდუნებს, ეთიოპური ენიდან იბერიულზე საბანძიდელ ბერს, იოანეს უთარგმნია, ხოლო შემდეგ იბერიული [ენიდან] ბერძნულზე – ექვთიმეს. წიგნის სათაურია: *იბეჩიუდი*.

პ. პეტერსი (1870-1950) წერდა: „[...] უაღრესად მკაფიოდ ჩანს, რომ ნაწერის კვალი, რომელიც [ჯერ კიდევ] იკითხება, «ἰσότης» სიტყვისეული უნდა იყოს“ (პეტერსი 1931: 282). ეს შენიშვნა გვიბიძგებს, სანდოდ მივიჩნიოთ გამოთქმის დიდი ბოლანდისტიკური აღდგენა: „[ἰσότης ψυχῶν]“, ანუ „[ამბავი სულისმარგებელი]“: უნდა ვიფიქროთ, რომ მის ეპოქაში სათაური ჯერ კიდევ, ასე თუ ისე, ნათლად განირჩეოდა. ეჭვი იკითხვისის აღდგენის მართებულობის შესახებ არ ეხება „ἰσότης“ წინდებულს, რომელიც, საბედნიეროდ, დღესდღეობით მკაფიოდ იკითხება.

Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერის სათაური სხვადასხვა სახის რამდენიმე ენობრივი თავისებურებით ხასიათდება. უპირველეს ყოვლისა, პალეოგრაფიული თვალსაზრისით, გადამწერს გამოჰყავს უძველესი წიგნური ნუსხურისთვის დამახასიათებელი „ბეტა“, რომელიც, საზოგადოდ, „ჰიფსილონს“ მიაგავს (გარდტჰაუზენი 1913: 207, ტაბ. 9-11); (პერია 2011: 65). ფონოლოგიური და, შესაბამისად, მართლწერის თვალსაზრისით, მას ერთგან იოტაციზმი ეპარება და „ei“ ნიშანთა კომბინაციის ნაცვლად „η“ ასოს იყენებს. სინტაქსური თვალსაზრისით აქ ორი თავისებურება შეინიშნება. პირველი, წინადადების ქვემდებარე მსაზღვრელს – ვნებითი გვარის აორისტის მიმღეობას ჯერ მამრობით, ხოლო შემდეგ მდედრობით სქესში შეითავსებს. მეორე, გეზობითობის მიმართულებითი ადგილის გარემოება ორივე შემთხვევაში, ანუ „μεταφέρω“ და „μεταφέρῃς“ ზმნებთან, მართულია არა „εἰς + ბრალდ. ბრ.“, არამედ – „πρός + ბრალდ. ბრ.“ კონსტრუქციით, მაგრამ ეს ჩვეულებრივ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ, რადგანაც, როგორც ცნობილია, ასეთი აღრევა ბერძნულ კოინეს, ახალი აღთქმის ენიდან მოყოლებული, ახასიათებდა (ძერვიკი 1990: § 97-98); (ბლასი და სხვები 1961: § 207).¹⁴ დაბოლოს, სადაურობის ზედსართავი სახელის „ἐλλήνικόν“, ანუ „ელინურის“ ფუნქციით გამოყენებულია ტოპონიმი „Ἐλλάς“, ანუ „ელადა“, მაგრამ ესეც გვიანდელი ბერძნული სთვის ნიშანდობლივი მოვლენაა.

Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერის სათაურის ეს ენობრივი თავისებურებანი კიდევ უფრო ართულებენ „ἰσότης + ნათ. ბრ.“ შესიტყვების ინტერპრეტაციას, რასაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება იმის გასარკვევად, თუ როგორ წარმოისახავდა სათაურის ავტორი ექვთიმეს როლს საკვლევი თხზულების თარგმნის პროცესში. კერძოდ, კონტექსტიდან ნათელია, რომ წინდებულმა წინადადებაში ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება-აგენტი უნდა შემოიყვანოს. ძველ ბერძნულში ეს „ἰσότης + ნათ. ბრ.“ (ან, გვიანდელ ბერძნულში – „ἄπο + ნათ. ბრ.“ (ბლასი და სხვები 1961: § 210)), ან „παρά + ნათ. ბრ.“ კონსტრუქციების მეშვეობით მიიღწეოდა. სინამდვილეში ტექსტში „უაღრესად მკაფიოდ“ (*assez distinctement*) იკითხება „ἰσότης + ნათ. ბრ.“, რომელიც, თუ ზუსტად გავითვალისწინებთ მის მორფოლოგიურ მნიშვნელობას, შეიძლება, მეტაფორულად ნიშნავდეს „-თვის“ და, შესაბამისად: „სასარგებლოდ“, „მხრივ“, „სახელით“, „ნაცვლად“, „ადგილას“; ანდა, თუ ქვემდებარისებრი უბრალო დამატებას მიემართება, შეიძლება, ქართულად ითარგმნოს, როგორც „გამო“ (ამ შემთხვევაში მას, აგრეთვე, შეუძლია, წინადადებაში შემოიტანოს მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც გაიმართება კონსტრუქციით *accusativus cum infinitivo*, ანუ „აკუზატივი ინფინიტივთან“) (ლიდელი, სკოტი 1961: 1857-1858).

ენობრივი თვალსაზრისით კიდევ უფრო გაუმართავია Par. gr. 1771 ხელნაწერის სათაური. რაც შეეხება მართლწერას, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორად ორ გამონაკლისს, შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ გადამწერი არ იყენებს არც ერთ სპირტუსს, ხშირია იოტაციზმები, აქცენტები ზოგჯერ გამოტოვებულია ან აღრეულია მათი ხმარება. აშკარაა, გადამწერი არცთუ კარგად ერკვევა მართლწერაში, მეტიც, დიფთონგში სპირანტული „ჰიფსილონ“ ელემენტის გამოსახატად იყენებს ასო „ბეტას“, რომელიც იმ დროს უკვე [β]-დ წარმოითქმებოდა, და წერს: „ἰσότης“. კიდევ უფრო პრობლემურია სინტაქსი. კერძოდ, მრავლობით რიცხვში გამოხატულ მამრობითი სქესის სუბიექტს (Λόγιοι) შესაბამემა ამავე რიცხვში გამოხატული მდედრობითი სქესის განსაზღვრებები: ზედსართავი სახელი (ψυχῶν pro ψυχῶν) და ვნებითი გვარის აორისტის ორი მიმღეობა (μετενεχθεῖσαι და μεταβλήθησαι pro μεταβλήθησαι). სამაგიეროდ, გეზობითობის მიმართულებითი ადგილის გარემოე-

ბა ორჯერვე თავის ადგილზე: "μεταφρά" ზმნასთან იგი გამართულია „είς + ბრალდ. ბრ.“ კონსტრუქციით, ხოლო "μεταβέλλω" ზმნასთან – „ἐπί + ბრალდ. ბრ.“ კონსტრუქციით. ლექსიკოლოგიური თვალსაზრისით, სადაურობის ზედსართავი სახელი სწორად იხმარება, თუმცა, "ἐλλογίνω" ფორმის ნაცვლად მოსალოდნელი იყო უფრო გავრცელებული ფორმის, "ἐλλογιόω". შემოტანა, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ზედსართავი სახელი "ἐλλογίνω" სპეციფიკურ რეალობას გამოხატავს (ლიდელი, სკოტი 1961: 536). დაბოლოს, „πᾶς + ნათ. ბრ.“ კონსტრუქციის გამოყენება ეჭვს არ ტოვებს, რომ სათაურში ექვთიმე მთანმიდელი ვახტანგისა და იოასაფის რომანის ავტორად არის მიიჩნეული.

არც ლათინური ხელნაწერის სათაურის ავტორს ეთქმის ციცერონი. ამასთან დაკავშირებით პ. პეტერსი, ცოტა არ იყოს, ირონიულად წერდა: „ვერაფერს იტყვი, კარგად კი იწყებს ეს ლათინისტი და მის თარგმანს იმთავითვე ატყობ, რომ შემდეგაც უზადოდ ვერ იქნება გამართული“ (პეტერსი 1931: 279).

2. ინტერპრეტაციები

საკვლევი სათაურების თავისებურებათა ასახსნელად გამოთქმულ თვალსაზრისთა შორის შევჩერდებით ორ უმთავრესზე, რომლებიც სათაურების ენობრივ ნიშან-თვისებებსა და გენეალოგიურ ხეს შეეხება.

ა) სათაურთა ენობრივი თავისებურებანი

ზემოაღნიშნული ენობრივი ხარვეზების გამო ჰ. ზოტენბერგმა საკვლევი სათაური ქართული გადამწერის შემოქმედების ნაყოფად მიიჩნია. მკვლევარის აზრით, ნაციონალისტური გრძნობებით შეპყრობილმა გადამწერმა ნაწარმოების ბერძნული ვერსია ექვთიმე მთანმიდელის კალამს მიაწერა, რითაც სიყალბე ჩაიდინა, თანაც – ისე, რომ ფრაზა ბერძნულად სწორად ვერც კი გამართა (ზოტენბერგი 1886: 9).

ფ. დელგერმა, პირიქით, გამოთქმა "ἵππερ Εὐθυμίου" გაიაზრა სიტყვასიტყვით, ანუ – როგორც „ექვთიმესთვის“ და იგი მიიჩნია ისტორიულ მოწმობად, მეტიც, სამხილად მთელი პროცესისა, რომლის დროსაც, მკვლევარის წარმოსახვით, თხზულება ქართულიდან ბერძნულად კი არ ითარგმნა, არამედ, პირიქით, ბერძნულიდან – ქართულად. გერმანელი ბიზანტინისტის ვარაუდით, ექვთიმეს ყურამდე მიაღწია ცნობამ, რომ რომელიღაც მონასტერში, იქნებ, პალესტინაშიც, იოანე დამასკელის ვახტანგისა და იოასაფის რომანის ერთადერთი ნუსხა ინახებოდა, გაუჩნდა მისი ქართულად თარგმნის სურვილი და საამისოდ დაამზადებინა ამ ხელნაწერის ასლი, რომელიც მას ათონის მთაზე გაუგზავნეს. ამ ფაქტმა თავისი კვალი დატოვა ასლის გადამღების მიერ გაკეთებულ ჩანაწერში, რომელიც, დაახლოებით, ასე იკითხებოდა: "Ἱστορία ψυχωφελὴς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπῶν χάρτας ... μετενεχθεῖσα διὰ Ἰωάννου μοναχοῦ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα· μεταφραθεῖσα ὑπὲρ Εὐθυμίου ἁγδρὸς τιμίου καὶ εὐσεβοῦς τοῦ λεγομένου Ἰβηρος (πρὸς μεταφρασιν)", ანუ „ამბავი სულისმარგებელი, ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან ... ჩამოტანილი, იოანეს, საბანშიდის მონასტრის ბერის მიერ, [და] გადწერილი ექვთიმესთვის, ღვთისმოსავი და მორწმუნე კაცისთვის, იბერიელად წოდებულისთვის (სათარგმნელად)“. Marc. gr. VII, 26 ნუსხის გადამწერმა სიტყვა "μεταφραθεῖσα", ანუ „გადწერილი“ შეცდომით გაიაზრა, როგორც "μεταφρασθεῖσα(α)", ანუ „თარგმნილი“, მაგრამ შეინარჩუნა ანტიგრაფისეული წინადადების მიზნის გარემოება "ἵππερ Εὐθυμίου", ანუ „ექვთიმესთვის“ (დელგერი 1953: 37-38). სინამდვილეში ექვთიმეს „რომანი“ აღარ უთარგმნია: მისი შეკვეთით სათარგმნელად დამზადებული ხელნაწერის ასლი მთელი სიცოცხლე საწერ მაგიდაზე დარჩა, ვიდრე მისი გარდაცვალებიდან ოციოდე წლის შემდეგ ქართველმა ბერმა, ლეონ¹⁵ იოვანეს ძემ, გამართლება არ მოუძებნა „[...] საეკლესიო ლიტერატურის შედევრების ქონის თვალსაზრისით, იმ დრომდე, ბერძნებთან შედარებით, ქართველი ერის ჩამორჩენილობას [...]“ და არ შეთხზა ტექსტი, სადაც მან ნაწარ-

მოების ბერძნული ვერსია ათონის ქართველთა მონასტრის გარდაცვლილ წინამძღვარს, ექვთიმეს მიაწერა (დელგერი 1953: 23-24).¹⁶

ამ, თავიდან ბოლომდე ვარაუდების საფუძველზე აღდგენილი ისტორიული პროცესის შესახებ დ. მ. ლანგი (1924-1991) წერდა:

უნდა წარმოვისახოთ, ეს პატრიოტი ბერი როგორ მალავს ფლასის ქვეშ სანუკვარ ხელნაწერს და ათონიდან პირდაპირ კონსტანტინოპოლში მიცუხცუხებს, სადაც მას ბედი აგრერიგად გაუღიმებს, რომ გადაეყრება გულბრყვილო ლათინს, რომელსაც სხვა საფიქრალი არ აქვს, დროის მოსაკლავად რა საქმე გამოინახოს. ეს ვირეშმაკი ქართველი იმ მიაშიტ უცხოელს ყურში თავის ამბავს ჩააწვეთებს და საბოლოოდ დაარწმუნებს, ექვთიმე იბერიელი იყო ის, ვინც „ვარლაამის რომანი“ პირველად ბერძნულად გადაიღო. ამ გაცურებულ ლათინს ხელნაწერს ლათინურად სათარგმნელად რომ დაუტოვებს, თვალწინ დაგვიდგება ქართველი ბერი, რომელიც ათონზე ბრუნდება და [სიხარულისგან] ხელებს იფშვნეტს, რადგან საღვთისმოსაო თაღლითობამ, სწორედაც, გაუმართლა და იგი ქართველ ერს ესოდენ დიდად განუთქვამს სახელს.

პროფ. დელგერის მიერ მახვილგონივრულად შეთხზული ეს ამბავი ბევრ საკითხს აუხსნელს ტოვებს. ათონის მთაზე წმინდა ექვთიმემ საიდან შეიტყო, რომ პალესტინაში ინახებოდა ერთადერთი ნუსხა დიდი დამასკელის იმ თხზულებისა, რომელიც, თითქმის, მთელი სამი საუკუნე სრულიად დაფარული დარჩა და ბიზანტინისტთა, ლამის, ათ თაობასაც ყურადღებიდან გამოეპარა? ასეთი სანუკვარი ნივთის მოპოვების შემდეგ ექვთიმემ რატომ მიივიწყა იგი სავსებით? კაცმა რომ თქვას, რა პატრიოტულ დიდებას მოულოდნენ ექვთიმეს მოწაფეები ისეთი ფუჭი და სახიფათო ქმედებიდან, მისი კალმისთვის მიეწერათ ნაწარმოები, რომელიც ერთხელაც არ ახსენებდა საქართველოს და ვერც იმის პრეტენზია ექნებოდა, რომ ქართული ლიტერატურის ორიგინალურ ნაწარმოებად ჩაითვლებოდა? მეტიც, თუ ლათინურად მთარგმნელს ინფორმაცია ათონელმა ქართველმა მიაწოდა, რატომ არაფერი თქვა ამაზე? განა, [მთარგმნელი] საგანგებოდ აღნიშვნის ღირსად არ მიიჩნევდა იმ ფაქტს, რომ ეს იშვიათი ხელნაწერი მან უშუალოდ წმინდა ექვთიმეს ერთ-ერთი თანამემამულისა და თანამოძმისგან მიიღო?!

ჩვენ ერთ საქებად სიტყვას მაინც ველოდით ქართველთა მიმართ, რადგან მათ შთამომავლობას, სავარაუდოდ, დამასკელის დიადი ნაშრომი გადაურჩინეს. მაგრამ არა! პროფ. დელგერისთვის ათონელი ქართველები, როგორც წესი, დამნაშავენი არიან: ცრუნი და შეთქმულების მონაწილენი. წმინდა ექვთიმესა და მისი საძმოსთვის სახელის გატეხვის მიზნით იგი [ე. ი. პროფ. დელგერი – გ. შ.] [საგანგებოდ] ჩერდება (გვ. 22-3) „ივერთა მონასტრის ქართული პროპაგანდისტული მანქანის“ სავარაუდო მცდელობაზე, გამართლება მოუძებნოს „საეკლესიო ლიტერატურის შედევრების ქონის თვალსაზრისით, იმ დრომდე, ბერძნებთან შედარებით, ქართველი ერის ჩამორჩენილობას“. იგი გვაფრთხილებს (გვ. 25) გადამეტებული მნიშვნელობა არ მივანიჭოთ ექვთიმეს ბიოგრაფიულ „სავარაუდოდ, ექვთიმეს მიერ შესრულებული ბერძნულ-ქართული თარგმანების ვრცელ კატალოგს“, განსაკუთრებით, იმ „წინააღმდეგობებისა და კაზუსების“ გამო (გვ. 28), რომლებიც სომეხმა მკვლევარმა, [ნ.] ადონცმა, თითქოსდა, ექვთიმეს „ცხოვრებაში“ აღმოაჩინა (ლანგი 1955: 312).

ჰ.-გ. ბეკმა (1910-1999), პირიქით, გაიზიარა ფ. დელგერის თვალსაზრისი. კერძოდ, „*ὁ ἱεὺρ Εὐθυμίου*“ გამოთქმა მან მიიჩნია მითითებად ექვთიმესათვის და არა ექვთიმეს მიერ შესრულებულ თარგმანსა თუ ადაპტაციაზე (ბეკი 1971: 38),¹⁷ რაც შეიძლება, იმას ნიშნავდეს, რომ ნაწარმოები ექვთიმესთვის ითარგმნა. მოგვიანებით, ბერძნულში გაუნაფავმა ქართველმა ბერმა, როგორც ჩანს, შეცდომით გაიზარა საკვლევი გამოთქმა და იგი „*ὁ ἱεὺρ Εὐθυμίου*“ შესიტყვებით შეცვალა, რითაც სათავე დაუდო ყალბ ტრადიციას, რომელიც „რომანის“ ავტორად ექვთიმეს აცხადებს (ბეკი 1971: 39).

ფ. დელგერის თვალთახედვის მცდარობა თვალნათლივ წარმოაჩინა მისი ჰიპოთეზის ე. ხინთიბიძისეულმა ღრმა ანალიზმა. ქართველ მეცნიერს მხედველობიდან არ გამოჰ-

პარვია, რომ გერმანელი ბიზანტინისტის მსჯელობა ექვს, თავიდან ბოლომდე წარმოსახულ, ფაქტებით გაუმყარებელ ვარაუდს ეყრდნობა. პირველი, ათონის მთაზე დღემდე არ აღმოჩენილა ბერძნული ხელნაწერი წარწერით: „μεταγραφῆσα ὑπὲρ Εὐθυμίου“, ანუ „გადანერჩილი ექვთიმესთვის“ და – არც რაიმე ცნობა ფ. დელგერის მიერ წარმოსახული დაკვეთის შესახებ.¹⁸ მეორე, თითქოსდა, ამ პირველი ჰიპოთეტური A ხელნაწერიდან¹⁹ მეორე, აგრეთვე, ჰიპოთეტური B ხელნაწერი გადანერეს, რომელშიც გამოთქმა „ὑπὲρ Εὐθυμίου“, ანუ „ექვთიმესთვის“, შესაძლოა (*vielleicht*), შეცვალეს გამოთქმით „ὑπὲρ Εὐθυμίου“;²⁰ ანუ „ექვთიმეს მიერ“, მაგრამ დღემდე არ გამოვლენილა ფაქტი, რომელიც ამ ხელნაწერის, ან ამ იკითხვისის შემცველი ნუსხის არსებობას დაადასტურებდა (ხინთიბიძე 1989: 233); (ხინთიბიძე 1996: 229). მესამე, მეორე ჰიპოთეტური B ხელნაწერის ჰიპოთეტური Γ ასლი, რომელსაც ერთვოდა შენიშვნა „ὑπὲρ Εὐθυμίου“, ანუ „ექვთიმეს მიერ“, როგორც გერმანელი მეცნიერის მსჯელობიდან გამომდინარეობს, უპოვნიათ კონსტანტინოპოლში, სადაც ლათინ მთარგმნელს ნაწარმოები ექვთიმესთვის მიუწერია,²¹ მაგრამ არც ამ ჰიპოთეზას უმაგრებს ზურგს რაიმე ისტორიული ფაქტი (ხინთიბიძე 1989: 233); (ხინთიბიძე 1996: 229). მეოთხე, მეორე ჰიპოთეტური Δ ასლი იგივე შენიშვნით „ὑπὲρ Εὐθυμίου“, ანუ „ექვთიმეს მიერ“ ივირონში აღმოუჩენიათ, რის საფუძველზეც გიორგი მთაწმიდელს (1009-1065 წწ.) შეუდგენია ცნობა ექვთიმეს მიერ ნაწარმოების ქართულიდან ბერძნულად თარგმნის შესახებ.²² მეხუთე, პირველი ჰიპოთეტური A ხელნაწერიდან, ანუ იქიდან, სადაც შენიშვნა „ὑπὲρ Εὐθυμίου“, ე. ი. „ექვთიმესთვის“ იკითხებოდა, წარმომდგარა Marc. gr. VII, 26 ნუსხა, სადაც ვილაცას ჩაუმატებია ცნობა ნაწარმოების ქართულიდან ბერძნულად თარგმნის შესახებ, მაგრამ სათაურში შეცდომით ჩაჩვენია „ὑπὲρ“ წინდებული.²³ შეექვსე, ამ სათაურის საფუძველზე და ერთი, ან შესაძლოა, ერთზე მეტი გადამწერის წყალობით, გაჩენილა Par. gr. 1771 ხელნაწერის სათაური, სადაც „ὑπὲρ“ წინდებული შეუვალად ჩაუნაცვლებიათ „παρὰ“ წინდებულით, რითაც „რომანი“ ექვთიმესთვის ცალსახად მიუწერიათ.²⁴ ამ უკანასკნელ ჰიპოთეზასთან დაკავშირებით ე. ხინთიბიძე ხაზგასმით მიუთითებს, რომ თხზულების ტექსტის ისტორია გამორიცხავს ამ ორი სათაურის შემცველ ტექსტებს შორის კავშირს (ხინთიბიძე 1989: 234-235); (ხინთიბიძე 1996: 230-231), ხოლო ჩვენი მხრივ დავუმატებთ: ამაზე მეტყველებს ორ ბერძნულ ტექსტს შორის ზემოაღნიშნული ხუთი არსებითი შინაარსობრივი განსხვავებაც. ჯერ კიდევ ჰ. ზოტენბერგმა ივარაუდა, რომ Par. gr. 1771 ხელნაწერის გადამწერი შეეცადა, გამოთქმა „ἄπο τῆς Ἰβήρας πρὸς τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν“, ანუ „იბერიელთა [ენიდან] ბერძნულ ენაზე“ შეესწორებინა გამოთქმით „ἄπο τῆς τῶν αἰθιοπῶν διαλέκτου ἐπὶ τὴν ἑλληνίδα γλῶσσαν“, ანუ „ეთიოპიელთა დიალექტიდან ბერძნულ ენაზე“, მაგრამ რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ მკვლევარმა თავადვე აღიარა, რამდენად საეჭვო იყო ასეთი დაშვება. კერძოდ, იგი წერდა: „ამ ორ სათაურს შორის რომელსაც არ უნდა მიენიჭოს უპირატესობა [...]“ (ზოტენბერგი 1886: 10).

დაბოლოს, ე. ხინთიბიძე აღნიშნავს, რომ Neap. VIII.B.10 და Par. gr. 1771 ხელნაწერთა მიხედვით, როგორც ლათინურ, ისე ბერძნულ სამყაროში, გამოთქმა „ὑπὲρ Εὐθυμίου“ აღიქმებოდა, როგორც „ექვთიმეს მიერ“, „მისი ხელით“, ხოლო „μεταφράζω“ შემასმენლის ქვემდებარისებრი უბრალო დამატების ფუნქციით გამოყენებული ეს შესიტყვება ექვთიმეს ცალსახად აცხადებდა თხზულების ავტორად (ხინთიბიძე 1989: 236-237); (ხინთიბიძე 1996: 232-233).

ქართველი მეცნიერი, აგრეთვე, ხაზს უსვამს ჰ.-გ. ბეკის ჰიპოთეზის უსაფუძვლობას (ხინთიბიძე 1989: 237-238); (ხინთიბიძე 1996: 233-234),²⁵ რადგანაც გერმანელი ბიზანტინისტი ყოველგვარი კეთილგონივრული ეჭვის გარეშე ბრალს სდებდა სამ სხვადასხვა პიროვნებას ბერძნული გამოთქმის „ὑπὲρ Εὐθυμίου“ მცდარად გააზრებაში: 1) Par. gr. 1771 ხელნაწერის ბერძენ გადამწერს; 2) „რომანის“ ლათინ მთარგმნელს, რომელმაც 1048 წელს თხზულების ლათინურად გადაღებამდე ოცდაათი წელი კონსტანტინოპოლში იცხოვრა და 3) გიორგი მთაწმიდელს – მწერალს, სწავლულსა და სახელმწიფო მოღვაწეს, ბიზანტიური მწიგნობრობის უბადლო მცოდნეს და, სხვა თუ არაფერი, ქართულ ენაზე ახალი აღთქმის კანონიკური თარგმანის შემოქმედს.²⁶

მაშ, როგორღა აიხსნება „ἄπο Εὐθυμίου“ გამოთქმის ნაცვლად „ὑπὲρ Εὐθυμίου“ შესიტ-

ყვების გამოყენება? მართლაც ასე აშკარაა, რომ "ἵπερ" წინდებული ბერძნულ ენაში გაუნაფავი, გვიანდელი გადამწერის, ან უშუალოდ სათაურის ავტორის მიერ "ἵπρ" წინდებულის შერყვნის შედეგია (ხინთიბიძე 1989: 239); (ხინთიბიძე 1996: 234)? ამასთან დაკავშირებით დ. ლანგი წერდა:

ცხადია, არც ამ საკითხში უნდა გამოვიჩინოთ წვრილმანისადმი ზედმეტი თავდაჯერება. საკვლევი ბერძნული წინდებულები, შესაძლოა, ზოგიერთ ხელწერაში ისე ძლიერ ჰგავდეს ერთმანეთს, რომ მათ გადამწერი შეცდომაში შეიყვანონ. რაც არ უნდა იყოს, შეგვიძლია, სრულიად დარწმუნებული ვიყოთ, რომ მათ შორის განსხვავება ყოველთვის სწორად ესმოდათ შუა საუკუნეების მწიგნობრებს, რომელთაგან ზოგიერთს, შესაძლოა, ლათინური ენის გავლენა განეცადა, რამდენადაც ლათინური წინდებული "per" უდავოდ გამოხატავს ორივე [ე. ი., „-თვის“ და „მიერ“ თანდებულების – გ. შ.] მნიშვნელობას? (ლანგი 1955: 311).

თხზულების სათაურში ქვემდებარისებრი უბრალო დამატების გამოსახატავად „ἵπερ + ნათ. ბრ.“ კონსტრუქციის მცდარად გამოყენება მეცნიერებმა იმით ახსნეს, რომ შესაძლოა, ასეთი შეცდომა ქართველ ავტორს მოსვლოდა. შესიტყვებაში "μεταφρασθεῖσα ἵπερ Εὐθυμίου", ანუ „თარგმნილი ქვეთიმესთვის“ პირველმა ა. გენკომ ამოიკითხა ქართული თანდებული „მიერ“, რომელიც წინადადებაში გამოხატავს, როგორც გამოსვლითობის მიმართულებითი ადგილის გარემოებას, ისე – ქვემდებარისებრ უბრალო დამატებას. ამდენად, ბერძნულ ენაზე მას შეესაბამება როგორც "ἵπερ" წინდებული, ისე – "ἄπρ" (გენკო 1923: 125-129), რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გვიანდელ ბერძნულში "ἵπρ" წინდებულს ჩაენაცვლა, აგრეთვე, ქვემდებარისებრი უბრალო დამატების გამოსახატად. ე. ხინთიბიძემ გაიზიარა ეს თვალსაზრისი და მის გასამყარებლად მეორე საბუთიც წამოაყენა: გამოთქმა "πρὸς τὴν Ἑλᾶδα γλῶσσαν", ანუ „ელადას ენაზე“ ასახავს ქართველის დამოკიდებულებას, რადგან ამ ეპოქაში, მაგალითად, იოანე პეტრიწის (XI-XII სს.) ნაწარმოებებში, ან იოანე შავთელის (XII ს.) „აბდულმესიაში“ საბერძნეთს, მართლაც, „ელადა“ ეწოდებოდა (ხინთიბიძე 1989: 239-240); (ხინთიბიძე 1996: 235-236).

სინამდვილეში, ეს თვალსაზრისი არარსებულ ფაქტს ეყრდნობა, რაც საფუძველს აცლის მასზე დამყარებულ მსჯელობას. როგორც ჩანს, დღემდე ვერც ერთმა მკვლევარმა შენიშნა, რომ „ἵπერ + ნათ. ბრ.“ ბერძნულ კონსტრუქციაში შეუძლებელია „ნათ. ბრ. + მიერ“ ქართული შესიტყვების ამოკითხვა.

შეუძლებელია, რადგან „მიერ“ მეტყველების ნაწილი ძველ ქართულში არის: 1) ნათესაობითი ბრუნვის თანდებული; 2) ადგილის ზმნიზედა; 3) მოქმედებით ბრუნვაში დასმული ნაწევრით განსაზღვრული სახელის უკუდებული, თუმცა, ამ დროს ნაწევარი ქრება (შანიძე 1976: 143-144). მეორე და მესამე შემთხვევაში იგი გამოხატავს გამოსვლითობის მიმართულებითი ადგილის გარემოებას ათვლის წეხგიდრიდან, ან რაიმე მონაკვეთის გავლით, როგორც სივრცესთან, ისე დროსთან მიმართებით. სახარება-ოთხთავის ქართული თარგმანის ათონური რედაქციის მონაცემები²⁷ საკვებით საკმარისია იმის ნათელსაყოფად, რომ მეორე შემთხვევაში იგი ყოველთვის, უგამონაკლისოდ გადმოსცემს ბერძნულ ზმნიზედას "ἐκεῖθεν";²⁸ ხოლო მესამეში – შესიტყვებებს: 1) „ῥί + ნათ. ბრ.“ („მეშვეობით“, „გავლით“, „განმავლობაში“ როგორც ადგილთან, ისე – დროსთან მიმართებით),²⁹ 2) „ἄπρ + ნათ. ბრ.“ („დან“),³⁰ 3) „ἐκ + ნათ. ბრ.“ („-დან გარეთ“).³¹

ჩვენი მსჯელობისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პირველი შემთხვევა, სადაც როგორც ნათესაობითი ბრუნვის უკუდებული, გამოსვლითობის ძირითად მნიშვნელობაზე დაყრდნობით („-გან“ ადგილთან, დროსთან და მიზეზთან მიმართებით), „მიერ“ თანდებული ქვემდებარისებრ უბრალო დამატებას გამოხატავს. კერძოდ, ქართულ ოთხთავში იგი გადმოსცემს შემდეგ კონსტრუქციებს: 1) „ῥί + ნათ. ბრ.“ („მეშვეობით“),³² „ῥί + ბრალდ. ბრ.“ („მიზეზით“, „სასარგებლოდ“);³³ 2) „ἐν + მიც. ბრ.“ (ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება);³⁴ 3) „ἵπρ + ნათ. ბრ.“ („მიერ“ ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება),³⁵ „ἄπρ + ნათ. ბრ.“ („მიერ“

ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება);³⁶ 4) „παρά + მიც. ბრ.“ („თან“, „ახლოს“, „გვერდით“, „ერთად“);³⁷ 5) „παρά + ნათ. ბრ.“ („მხრივ“, „-დან“ წარმომავლობითი ადგილის გარემოება);³⁸ 6) „παρά + ნათ. ბრ.“ („მხრივ“, „მიერ“ ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება);³⁹ 7) „ἐκ + ნათ. ბრ.“ („-დან გარეთ“);⁴⁰ 8) მიმართების მიცემითი ბრუნვა (*dativus relationis*);⁴¹ 9) ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება კონსტრუქციაში „აკუზატივი ინფინიტივთან“.⁴² ორჯერ იგი „εἰς + ბრალდ. ბრ.“ („-ში“, „-შინ“, „-კენ“) შესიტყვებასაც გადმოსცემს, მაგრამ საქმე განსაკუთრებული შემთხვევებს ეხება.

პირველს ვხვდებით ლუკ. 12:21 მუხლში, სადაც, თუ გავითვალისწინებთ ამ პერიოდის ბერძნულში „εἰς“ წინდებულის გამოყენების თავისებურებას (ძერვიკი 1984: 171); (ძერვიკი 1990: § 99); (ბლასი და სხვები 1961: § 205), გამოთქმა „εἰς θεόν“ ნიშნავს: „ღმერთისადმი“, ან „ღმერთთან“. ექვთიმე მთაწმიდელს იგი გადააქვს, როგორც „ღმრთისა მიმართ“, ხოლო გიორგი ათონელს, როგორც – „ღმრთისა მიერ“ (იმნაიშვილი 1979: 490), როგორც ჩანს, იმის გამო, რომ თავისებურად გამოყენებულ წინდებულს იგი შინაარსის მიხედვით გაიაზრებს. აქედან გამომდინარე, ლუკ. 12:21 მუხლისეული შეგონება „οὐκ ἔστιν ἡ ζωὴ τοῦ σώματος, ἀλλὰ ἡ ζωὴ τοῦ θεοῦ“ ექვთიმეს თარგმანში იკითხება, როგორც: „ეგრეცა რომელი იუნჯებდეს თავისა თვისისა და არა ღმრთისა მიმართ განმდიდრდებოდის“, ანუ „ის, ვინც სიმდიდრეს საკუთარი თავისთვის აგროვებს, უფლის წინაშე, ანუ უფალთან მიმართებაში, ანუ უფლის თვალში მდიდარი არ არის“. ამის ნაცვლად, გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანში ვკითხულობთ: „ეგრეცა რომელი იუნჯებდეს თავისა თვისისა და არა ღმრთისა მიერ განმდიდრდებოდის“. თუ გავიხსენებთ, რომ „მიერ“ თანდებული ძველ ქართულში არასოდეს გამოხატავს გეზობითობის მიმართულებითი ადგილის გარემოებას,⁴³ გიორგისეული თარგმანი ნიშნავს: „ის, ვინც სიმდიდრეს საკუთარი თავისთვის აგროვებს, უფალი მას მდიდარს არ ხდის“.

მეორე შემთხვევა დაფიქსირებულია ლუკ. 21:24 მუხლში, სადაც ვკითხულობთ: „καὶ πεσοῦνται στόματα μαχαίρης καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς τὰ ἔθνη πάντα“. გამოთქმა „εἰς τὰ ἔθνη πάντα“, რომელშიც „εἰς“ წინდებული იმავე სპეციფიკური მნიშვნელობით არის ნახმარი და ამდენად ითარგმნება, როგორც: „ყოველ წარმართ ერში“, ექვთიმესა და გიორგის ერთნაირად გადმოაქვთ, როგორც: „ყოველთა მიერ წარმართთა“ და ლუკ. 21:24 მუხლის დასაწყისი ქართულად ასე ჟღერს: „და დაეცნენ პირითა მახვლისაჲთა და წარიტყუნენ ყოველთა მიერ წარმართთა“ (იმნაიშვილი 1979: 525).

დაბოლოს, როგორც კლასიკურ ბერძნულ და ბიზანტიურ ნაწარმოებთა უძველეს ქართულ თარგმანებზე სიმონ ყაუხჩიშვილის (1895-1981) მიერ ათწლეულების განმავლობაში გაწეული მუშაობის შედეგად გამოვლენილი მდიდარი მასალა მოწმობს, ბერძნული წინდებული „ἐπὶ“ ერთხელაც არ გადმოდის ქართულად თანდებულით „მიერ“ (ყაუხჩიშვილი 2007ბ: 406) და, პირიქით, ქართული თანდებული „მიერ“ გადმოსცემს ბერძნულ წინდებულებს „ἐπὶ“, „ἐκ / ἐξ“, „ἀπὸ“, „διὰ“, „ἐν“, „ἐπί“, „παρά“, აგრეთვე, ადგილის ზმნიზებებს „ἐξῆς“ და „ἐκείθεν“, მაგრამ – არასდროს „ἐπὶ“ თანდებულს (ყაუხჩიშვილი 2007ა: 349-351).

ქართულ კონსტრუქციას და, მაშასადამე, ქართველ გადამწერს ვერც „πρὸς τὴν ἑλλάδα γλῶσσαν“ გამოთქმის მიღმა ამოვიცნობთ. მართალია, ქართულად საბერძნეთს „ელადას“ უწოდებდნენ, მაგრამ ნუ დავივიწყებთ, რომ თავად ბერძნულიც ამ მიზნით ამავე ტოპონიმს იყენებდა. სადაურობის ზედსართავი სახელის ნაცვლად გეოგრაფიული სახელის მომარჯვება ქართულის თავისებურებით ვერ აიხსნება: ქართველი არ იტყოდა „ჰელასი ენა“, არამედ გამოიყენებდა ზედსართავი სახელის „ელინ-ურ-ი“ ძირს – „ელინ-“ და დაწერდა, თუ მას ბერძნულის მართლწერასა და გრამატიკაში მაინცდამაინც გაუნაფავად მივიჩნევთ: „πρὸς τὴν ἑλιν / ἑλιν / ἑλιν γλῶσσαν“. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „γλῶσσα“, ან „φωνή“ არსებით სახელებთან „ἡ ἑλλάς“ ტოპონიმის ზედსართავი სახელის ფუნქციით გამოყენება დამახასიათებელია გვიანდელი ან სალაპარაკო ბერძნულისთვის, როგორც ამას მოწმობენ დემეტრეს დემეტრაკო (1875-1966) (დემეტრაკო 1937: 2443) და გვიანდელი ბერძნუ-

ლი ხელნაწერები, მაგ., ვატიკანში, ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკაში Barb. gr. 398 (B) შიფრით დაცული XIV-XV საუკუნეებით დათარიღებული კოდექსი (ფირიგოსი 2011: 145). ტოპონიმის მართლწერაში შეცდომაც – ორის ნაცვლად ერთი „ლამბდა“ – შეიძლება, მართლწერაში გაუნაფავ ბერძენს დაეშვა, რადგანაც, როგორც ცნობილია, გაორმაგებულ ფონემას არც ბერძნულში ჰქონდა ფონოლოგიური, დისტინქტიური ფუნქცია.

ზემოთქმულიდან ცხადია, რომ „ἵπ + ნათ. ბრ.“ კონსტრუქციის „ἵπ + ნათ. ბრ.“ გამოთქმით ჩანაცვლება ქართული ენის საფუძველზე ვერ აიხსნება. თუ მაინცდამაინც უცხოენოვან გავლენაზე უნდა ვისაუბროთ, ათონის მთის კონტექსტში იგი მხოლოდ ლათინურ „per“ წინდებულში, შეიძლება, ვეძიოთ.

„ἵπ“ წინდებულის გამოყენების ასახსნელად ე. ხინთიბიძემ კიდევ ერთი ახალი მოსაზრება გამოთქვა. იმის გამო, რომ საკვლევ ფრაზაში იგი მიემართება არა ზმნის „ἐρχομαι“ ვნებითი გვარის აორისტის მიმღეობას, როგორც ამას შეცდომით მიუთითებდა ჰ. ზოტენბერგი (ზოტენბერგი 1886: 7), არამედ ზმნის „μεταφράζω“ ანალოგიურ ფორმას, მეცნიერი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ, ბერძნულში „μεταφράζω“ ზმნის ნიუანსისა და, აგრეთვე, თავად ექვთიმეს მთარგმნელობითი მეთოდის გათვალისწინებით,⁴⁴ სათაურის ავტორი იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ქართული ტექსტი ბერძნულად *მეგაფხაზიხებული, გახდათქმული, გადაკეთებული* „ἵπ“, ე. ი. „წყალობით“, „სახელით“ ექვთიმესი, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ახალი ნაწარმოები კი არ შეიქმნა, არამედ არსებული ნაწარმოები დამშვენდა, გადაკეთდა, თანაც, არა რომელიმე ავტორის მიერ, არამედ – ვინმეს *დახმახებით*, *მხივ* (ხინთიბიძე 1989: 241-242); (ხინთიბიძე 1996: 236-237).⁴⁵

ბერძნული ენის მონაცემები უდავოდ მხარს უჭერს ასეთ თვალსაზრისს: „ἐρχομαι“ ზმნისა და მისგან ნაწარმოები სხვა მეტყველების ნაწილების პირველადი მნიშვნელობა არის „ახსნა“, „ინტერპრეტაცია“ (ეტიენი და სხვები 1835: 2039-2041); (ლიდელი, სკოტი 1961: 690); (მონტანარი 1995: 802); (ლამპი 1961: 549); (დემეტრაკო 1938: 2961); (კრიარასი 1973: 202-204), ხოლო ზმნა „μεταφράζω“, უპირველეს ყოვლისა, ნიშნავს „პარაფრაზს“, „გარდათქმას“ და მხოლოდ მოგვიანებით – თითქმის, მართოდენ „თარგმნას“ (ეტიენი და სხვები 1842-1846: 905-906); (ლიდელი, სკოტი 1961: 1118); (მონტანარი 1995: 1273); (ლამპი 1961: 863); (დემეტრაკო 1939: 4636); (კრიარასი 1988: 113-114). ზმნა „ἐρχομαι“ იშვიათად გამოიყენება რომელიმე ენაზე გადატანის, გადაღების მნიშვნელობით (ეტიენი და სხვები 1835: 2040; მონტანარი 1995: 802), მაგრამ ამ დროსაც ამომავალია ზმნის სემანტიკური ბირთვი: „განმარტება“. კერძოდ, ქსენოფონტეს (ძვ. წ. IV ს.) „ანაბაზისში“ (5:4:4) თიმესტეოსი მოსინიკებს ქსენოფონტეს სიტყვებს თარგმანით უხსნის, ხოლო დიონისე ჰალიკარნასელის (ძვ. წ. დაახლ. 60 – ახ. წ. 7 წწ.) „თუკიდიდეში“ (49) ნათქვამია, რომ მათი ნათქვამის გასაგებად, ვინც აზრს ბუნდოვნად გამოთქვამს, კაცს თარჯიმანი ისე სჭირდება, თითქოს, ისინი უცხო ენაზე მეტყველებდნენ.

ამდენად, ქართველი მეცნიერის ჰიპოთეზა უდავოდ საინტერესოა, მაგრამ ძნელია მისი გაზიარება. როგორი სპეციფიკური მნიშვნელობაც არ უნდა ჰქონდეს ზმნას „μεταφράζω“, შეუძლებელია, „ἵπ + ნათ. ბრ.“ კონსტრუქციით გამოხატული მასთან დაკავშირებული ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება ნიშნავდეს „ვინმეს *დახმახებით*“, ან „ვინმეს *მხივ*“.

ბ) სათაურთა გენეალოგიური ხე

პ. დევო (1913-1995), ა. გრეგუარი (1913-1995) და ს. ყაუხჩიშვილი თვლიდნენ, რომ „რომანის“ სათაურის უძველესი რედაქცია Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერმა შემოინახა და სწორედ აქედან წარმოდგა Par. gr. 1771 ნუსხაში დაფიქსირებული ვარიანტი, ხოლო იმ ხელნაწერებიდან, სადაც ექვთიმე არ იხსენიება, ქართველებისადმი მტრულად განწყობილმა ბერძნებმა ექვთიმეს ხსენება ამოშალეს, რათა წარეცხოთ მისი ღვაწლის კვალი ბალავარისა და იოდასაფის ლეგენდის ბერძნულად თარგმნის საქმეში (დევო 1957: 90-94); (გრეგუარი

1963: 423-424); (ყაუხჩიშვილი 1963: 229).⁴⁶ ამდენად, „უპირველეს ყოვლისა, ბერძენთა ცხოველი პატივმოყვარეობის გამო“, თავდაპირველ სრულ სათაურს ჩამოაცილეს მეორე ნაწილი ფრაზის „ἀγίου Σάββα“, ანუ „საბანმიდის“ შემდეგ (დევო 1957: 92).

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ, ფ. დელგერი მიიჩნევდა, რომ ტრადიცია, რომელიც საბანმიდელ ბერ იოანეში იოანე დამასკელს მოიაზრებდა, უფრო ძველი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე – თავად საკვლევი ცნობის შემცველი ხელნაწერები. იმის გამო, რომ ეს ტრადიცია ოთხმოცზე მეტ ხელნაწერში იყო გავრცელებული, მეცნიერმა მას „ვულგატა“ უწოდა და განაცხადა:

ძნელია ვივარაუდოთ, რომ სწორედ ის ხელნაწერი, რომელიც არქეტიპად დაედო მთელ დასავლეთ ევროპაში მიმოფანტულ უთვალავ ლათინურ ხელნაწერს, იმ ერთადერთი ბერძნული დედნიდან წარმოდგა, რომელშიც ექვთიმეს სახელი შემთხვევით მცდარად შეცვალეს იოანეს დამასკელის სახელით. რატომ უნდა განეხორციელებინა მთარგმნელს ასეთი ცვლილება? XII ს.-შივე ლათინური თარგმანების ეს უცვლელბელი თანხვედრა უმეტესწილად იმას ცხადყოფს, რომ იოანე დამასკელისადმი „რომანის“ მიკუთვნების ტრადიცია ბერძნულ სინამდვილეშიც, აგრეთვე, სულ გვიან, უკვე XII ს.-ში, ანუ ექვთიმეს [გარდაცვალებიდან] არა უგვიანეს 100 წ.-ის შემდეგ ჩამოყალიბდა და რომ ერთი უბრალო შემთხვევის წყალობით ვხვდებით მას ბერძნულ ხელნაწერებში მხოლოდ XIII ს.-ში: ძნელი საფიქრებელია, ეს [ცვლილება] პირველად დასავლეთში მომხდარიყო და შემდეგ იქიდან ისევ აღმოსავლეთში გადასულიყო (დელგერი 1953: 17).⁴⁷

მოგვიანებით, ბ. ლ. ფონკიჩმა ირიბად უარყო თვით იმ ნუსხის არსებობაც კი, რომელიც ექვთიმე მთაწმიდელს „რომანის“ ავტორად მოიხსენიებდა და სათაური Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერში XV საუკუნისეულ ჩანამატად გამოაცხადა (ფონკიჩი 1977: 210-215; ფონკიჩი 1979: 159-160). ჩვენ უკვე ვაჩვენეთ, თუ რამდენად მცდარი იყო რუსი პალეოგრაფის მსჯელობა (შურღაია 2019: 575-577).

1976 წელს ე. ხინთიბიძემ ახალი მოსაზრება გამოთქვა (ხინთიბიძე 1976: 33-48). კერძოდ, ივარაუდა, რომ თავდაპირველად სათაური შეიცავდა მითითებას ნაწარმოების ჩამომტანზე, მაგრამ არა – მის ავტორზე. აქედან გამომდინარე, სათაურის უძველეს რედაქციად მკვლევარი მიიჩნევს იმ ვარიანტს, რომელშიც მხოლოდ იოანე საბანმიდელი მოიხსენიება, ხოლო ექვთიმეს სახელი მასში გვიანდელი ჩანამატი უნდა იყოს.

იგი ამას, ძირითადად, ორი მონაცემის საფუძველზე ასაბუთებს. უპირველეს ყოვლისა, სათაური ამ რედაქციით უკვე XI საუკუნის ბერძნულ ხელნაწერებში გვხვდება (მეცნიერი მათ არ ჩამოთვლის, მაგრამ კონკრეტული მონაცემებისთვის იხ. სქემა 1) და ძნელი იქნება მტკიცება იმისა, რომ უკვე აგრერიგად ადრეულ ეტაპზე გახდა შესაძლებელი ექვთიმეს სახელის ამოღება, მით უმეტეს, რომ ისინი ივერთა მონასტრიდან მომდინარეობენ და შესაძლებელია, ერთ დროს მის საკუთრებას წარმოადგენდნენ კიდეც. და მეორე, თხზულების წარმოშობის შესახებ სათაურში გადმოცემულ მონაცემებს ეხმაურება პროლოგი, სადაც მითითებული არ არის, თუ რომელი ენიდან და ვინ თარგმნა ნაწარმოები, რაც იმას გვაფიქრებინებს, რომ ეს მონაცემები თავდაპირველად არც სათაურში უნდა ყოფილიყო მოტანილი. აქედან გამომდინარეობს, რომ სათაურის მეორე ნახევარი ათონელ ქართველ ბერებს უნდა შეედგინათ XI საუკუნის პირველ ნახევარში, ყოველ შემთხვევაში, 1048 წლამდე, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ ეს ცნობა უკვე დადასტურებულია თხზულების ლათინურ თარგმანში, რომელსაც შეიცავს Neap. VIII.B.10 ხელნაწერი; ექვთიმესა და ივერთა მონასტრის ქართველი დამაარსებლების წინააღმდეგ ბერძნების მიერ გაჩაღებულ ბრძოლაში ქართველი ბერები ასე შეეცადნენ ექვთიმეს ლიტერატურული მემკვიდრეობის დაცვას (ხინთიბიძე 1989: 217-218, 290); (ხინთიბიძე 1996: 212, 285).⁴⁸ მათ მხარში ედგნენ ლათინი მამები, რომლებიც თავდაპირველად ივირონის სტუმრები იყვნენ, მაგრამ შემდგომში ქართველი ბერების დახმარებით ათონის მთაზე საკუთარი მონასტერი დააარსეს (ლეფორი და სხვები 1985: 36). შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ ლათინმა მთარგმნელმა შემოუნახა ისტორიას ცნობა „რომანის“ ექვთიმესეული ავტორობის შესახებ.

ამ უაღრესად ყურადსაღებო ჰიპოთეზაში ზოგიერთი საკითხი მაინც დასაზუსტებელი გვეჩვენება. უპირველეს ყოვლისა, XI საუკუნის ზემოაღნიშნული კოდექსები ტექსტის გენეალოგიური ხის ერთსა და იმავე შტოს ეკუთვნის და, შესაბამისად, საფიქრებელია, ერთი

და იმავე სუბარქეტიპიდან მომდინარეობდეს, რომლის სათაურს ბოლო ნაწილი ექვთიმეს გარდაცვალების შემდეგ მოჰყვებოდა და თანაც – ივერთა მონასტერშივე, რომელიც, როგორც უკვე აღინიშნა, ბერძნებსა და ქართველებს შორის დაუნდობელი ბრძოლის ასპარეზად იქცა.

მეორეც, ნაწარმოების მხოლოდ ბერძნული ვერსიით რომ შემოვიფარგლოთ, პროლოგში სიტყვასიტყვით ნათქვამია:

Τούτω οὖν καὶ τὸ στοιχῶν τῷ κανόνι (Gal 6:16), ἄλλως δὲ καὶ τὸν ἐπιτηγμένον τῷ δούλῳ κίνδυνον ὑφορώμενος, ὃς λαβὼν παρὰ τοῦ δεσπότης τὸ τάλαντον εἰς γῆν ἔκεῖνο κατέρυξε (Mt 25:24-25) καὶ τὸ δοθὲν εἰς ἐργασίαν ἔκρυσεν ἀπραγμάτευτον, ἐξήγησιν ψυχωφελῇ ἕως ἔμοῦ κατακτήσασαν οὐδὲ μὲν σιωπῆσομαι, ἥνπερ μοι ἀφογγίσαντό τινες ἄνδρες ἐν λαβείᾳ τῆς ἐνδοτέρως τῶν Αἰθιοπῶν χώρας, ὅστινας Ἰνδοὺς οἶδεν ὁ λόγος καλεῖν, ἐξ ὑπομνημάτων ταύτης ἀψευδῶν μεταφράσαντες (ფოლკი 2006: 7).

და უკვე მეც წესსა ამასა ზედა გებით (გალ. 6:16) – უფრომცა, ვეკრძალვი რა სავნებელსა, რომელი-იგი ექადის მონას, მოვინმე-ილო უფლისაგან ქანქარი ერთი, დაჰფლა ქუეყანასა (მათ. 25:24-25) და უნდოდ დამარხა, რომელ-იგი მას სარეწავად [მიეცა] –, არასადა დავიდუმებ ენას ჩემამდის მოწეული სულისმარგებელი მითხრობისა, სწორედ იმისა, რომელ-იგი ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულით [მოწეულთა] ღვთივმორწმუნე მამათ მიამბეს, [ლათუ] ამბავმან [ჩუენმან] ინდოდ იცის ხსენებად მათი. მათ უტყუველად მოგვითხრეს ესრეთ, ვითარ-იგი მოგონებათა წიგნთა შინა აღმოიკითხეს.

როგორც ვხედავთ, პროლოგში საუბარია შუაგული ეთიოპიიდან მოსული ღვთისმოსავი მამების მიერ ავტორისთვის ნაამბობსა და მის სანდოობაზე, რადგანაც იგი უამბეს ისე, როგორც იგი სამახსოვრო ჩანაწერებში, მემუარებში ("ὑπομνήματα") ამოიკითხეს. მაშასადამე, პროლოგში ნახსენები არ არის იოანე საბანშიდელი, რომელმაც თხზულება აღმოსავლეთიდან ჩამოიტანა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საუბარია პროცესსა (ერთი ადგილიდან და ენიდან მეორეზე გადატანაზე, ე. ი. ნაწარმოების ჩამოტანასა და გარდათქმაზე) და პიროვნებებზე (ღვთისმოსავ კაცებსა და პირველ პირში მოსაუბრე ავტორზე), რომელთა სახელები არ მოიხსენიება. პროლოგსა და სათაურს შორის ფაქტობრივი წინააღმდეგობაც შეინიშნება: პროლოგისეული ღვთისმოსავი კაცები სათაურში იოანე საბანშიდელად წარმოგვიდგებიან. ეს გარემოება საფუძველს აცლის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ სათაური და პროლოგი ერთგვარ ფაქტებს გადმოგვცემს. გარდა ამისა, პირველი სქემიდან ირკვევა, რომ უკლებლივ ყველა ხელნაწერი, სადაც საუბარია ღვთისმოსავ მამებზე, „რომანის“ ავტორად იოანე დამასკელს ასახელებს.

პროლოგში გადმოცემულ ინფორმაციას იმეორებს „რომანის“ ეპილოგი, სადაც ვკითხულობთ:

Ἐως ἄνδε τὸ πέρας τοῦ παρόντος λόγου, ὃν κατὰ δύνάμιν ἐμὴν γερᾶφικα, καθὼς ἀκήκοα παρὰ τῶν ἀψευδῶν παραδεδοκότων μοι τιμίων ἀνδρῶν. Γέγοντο δὲ ἡμᾶς, τοὺς τε ἀναγινώσκοντας καὶ ἀκούοντας τὴν ψυχωφελῇ διήγησιν ταύτην, τῆς μερίδος ἁγιοθῆναι τῶν εὐαρεστησάντων τῷ Κυρίῳ εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις Βαρλαάμ τε καὶ Ἰωάσαφ τῶν μακαρίων, περὶ ὧν ἡ διήγησις, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ πρέπει τιμή, κράτος, μεγαλωσύνη (Gd 25) τε καὶ μεγαλοπρέπεια (2 Pt 1:17), σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν (ფოლკი 2006: 405).

აქა დასასრულ ამის ამბისა, რომელ-იგი ძალისაებრ ჩემისა აღვწერე, ვითარცა ნეტართა მამათაგან მესმა, რომელთ უტყუველ გარდამომცეს იგი. უტე სულისა მარგებელი მითხრობის ამისა მკითხველთა და მსმენელთ მოგვეცეს, ღირს-ვიყვნეთ, უფლისა სათნო-ყოფილთა შორის ვეგნეთ, ნეტარი ვარლამისა და იოასაფის ლოცვითა და მეოხებითა, რომელთათვის მოგვითხრობს [წიგნი ესე] უფლისა ჩუენისა, იესო ქრისტესა მიერ, რომლისა არს პატივი, სიმტკიცე, სიმდიდრე (იუდ. 25) და დიდად შეუენიერება (2 პეტ. 1:17), მამისა და სულისა წმიდისა თანა ან და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე. ამენ!

როგორც ვხედავთ, ეპილოგში საუბარია ღვთისმოსავ მამებზე, რომლებმაც ავტორს დამტკიცებულად გადმოსცეს ამბავი, რომელიც მან ასევე ჩაიწერა. ისევ საუბარია პროცესსა და პიროვნებებზე, რომელთა სახელები არ მოიხსენიება. სახელებს ისევ და ისევ სათაურში ვხვდებით.

ამ მონაცემების ფონზე სათაური გვესახება პროლოგის ერთგვარ შეჯამებად, შემატყობებელ რეზიუმე-დაკონკრეტებად,⁴⁹ ერთგვარ მეორე პროლოგად, რომელიც პირველიდან მომდინარეობს, ანუ იმ ტექსტიდან, რომელიც „რომანის“ თანამედროვე გამოცემებში წარმოდგენილია, როგორც პროლოგი. საუკუნიდან საუკუნეში ნაწარმოების ტექსტის გადაცემის პროცესში, სათაურში, ანუ მეორე პროლოგში სახელები დაერქვათ იმ პერსონაჟებს, რომელთაც პირველი პროლოგი სახელის მოუხსენიებლად მოიხმობდა. ტექსტოლოგია იცნობს პროლოგთა ასეთ, შრეებად დალექვის ფაქტებს: პირველი გადამწერი ტექსტს ამატებს პროლოგს, რომელსაც მეორე გადამწერი მეორე პროლოგს უმატებს და პირველი პროლოგი ტექსტის ნაწილი ხდება, მესამე გადამწერი მეორეს ამატებს კიდევ ერთ პროლოგს და ახლა მეორე პროლოგიც ტექსტის ნაწილი ხდება და ა. შ. დროში ყოველი უკანასკნელი პროლოგი პროლოგთა ნივთიერ თანმიმდევრობაში პირველ ადგილას მოექცევა და სათაურის როლს ასრულებს.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ მოვიხმობთ, ფსევდო-არისტოტელეს თხზულების, „საიდუმლოებათა საიდუმლო“ (*Secretum secretorum*) ლათინურ თარგმანს, რომლის დასაწყისში მოთავსებულია: 1) ტექსტის ლათინური თარგმანისთვის მთარგმნელის, ფილიპეს (fl. 1230 წ.) მიერ დართული შესავალი; 2) ანონიმი მწერლისეული პროლოგი-მიძღვნა ხალიფასადმი; 3) ნაწარმოების არაბულად მთარგმნელის, იაჰია (იუჰანა) იბნ ალ-ბიტრიკის პროლოგი;⁵⁰ 4) ვითომდა, თავად არისტოტელეს შესავალი.⁵¹ ანალოგიურად, ბავორ როდოსკის მიერ (დაახლ. 1526-1591) 1574 წელს შესრულებული ამ თხზულების ძველი ჩეხური თარგმანის დასაწყისში მოთავსებულია: 1) ბავორის წინასიტყვაობა; 2) იოჰანეს პატრიციუსის პირველი პროლოგი; 3) იოჰანეს პატრიციუსის მეორე პროლოგი, რომელიც შეესაბამება იაჰია იბნ ალ-ბიტრიკის პროლოგს (ლომაჯისტრო 2012: 194-197). ცხადია, პროლოგთა თანმიმდევრობის დიაქრონიული რიგი შებრუნებულია.

ჩვენი აზრით, „რომანის“ არაერთი ხელნაწერი აფიქსირებს ანალოგიურ პროცესს, თუმცა, მისი შედეგი ნაკლებად მკაფიო სტრუქტურად არის ჩამოყალიბებული. კერძოდ, 1560 წ.-ის თარიღიან Est. a.T.8 ხელნაწერში დეკორატიული ფრიზის ქვეშ გადამწერი ანდრეა დარმარიოსი სამ სტრიქონად წერს:

Ἰωάννου τοῦ Σιναιΐτου Ἱστορία ποίημα αὐτοῦ	იოანე სინელის ისტორია - მისი თხზულება
Βίβλος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ	წიგნი ვარლაამისა და იოასაფისი
Πίναξ τὸν θέῳ τῆς παρούσης βίβλου	ზანდუკი წინამდებარე ღვთისმიერი წიგნისა.
(ფოლკი 2009: 359).	

მას მოსდევს თხზულების სათაური: "Ἱστορία ψυχωφελὴς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιόπων χώρας, τῆς Ἰνδῶν λεγομένης, πρὸς τὴν ἀγίαν πόλιν μετενεχθεῖσαν διὰ Ἰωάννου μοναχοῦ, ἀνδρὸς τιμίου καὶ ἐναρέτου μονῆς τοῦ ἀγίου Συναΐτου (sic!)" (ფოლკი 2009: 359), ანუ „ამბავი სულისმარგებელი, ინდოეთის სახელით ცნობილი ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან წმიდა ქალაქში იოანეს, წმიდა სინის (sic!) მონასტრის ბერის, ღვთისმოსავი და უსათნოესი მამის ხელით მოტანილი“.

სხვა, Madr. Bibl. Nac. 4792 ხელნაწერის პირველ ფურცელზე ფრიზის თავზე ვკითხულობთ: "Βίβλος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ", ანუ „წიგნი ვარლაამისა და იოასაფისი“, ხოლო ქვემოთ მოცემულია ცნობა ნაწარმოების ავტორის შესახებ: "Ἰωάννου τοῦ Σιναιΐτου καὶ μοναχοῦ", ანუ „იოანე სინელისა და ბერისა“, რასაც მოსდევს სათაური: "Ἱστορία ψυχωφελὴς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιόπων χώρας, τῆς Ἰνδῶν καλουμένης, πρὸς τὴν ἀγίαν πόλιν μετενεχθεῖσα διὰ Ἰωάννου

μοναχοῦ, ἀνδρὸς τιμίου καὶ ἐναρέτου, μονῆς τοῦ ἁγίου Συναΐτου (sic!)" (ფოლკი 2009: 348-349), ანუ „ამბავი სულისმარგებელი, ინდოეთის სახელით ცნობილი ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან წმიდა ქალაქში იოანეს, წმიდა სინის (sic!) მონასტრის ბერის, ღვთისმოსავი და უსათნოესი მამის ხელით მოტანილი“.

XVI საუკუნით დათარიღებული Salam. Bibl. Univers. 2719 ხელნაწერი კიდევ უფრო რთულ სურათს წარმოაჩენს. ნაწარმოები იწყება 54v ფურცელზე ორნამენტული ფრიზის გარეშე წარწერით: "Ἰωάννου τοῦ Συναΐτου Ἱστορία ποίημα τοῦ αὐτοῦ. Βίβλος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ", ანუ „იოანე სინელის ისტორია – მისი თხზულება. წიგნი ვარლაამისა და იოასაფისი“. მას მოსდევს სარჩევი "Πίναξ τὸν θέντ τὸ πρῶτον βιβλίον", ანუ „ბანდუკი ღვთისმიერი პირველი წიგნი“ და სათაური: "Ἱστορία ψυχῆς (sic!) ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπῶν χώρας, τῆς Ἰνδῶν λεγομένης, πρὸς τὴν ἁγίαν πόλιν μετενεχθεῖσα διὰ Ἰωάννου, ἀνδρὸς τιμίου καὶ ἐναρέτου μονῆς τοῦ ἁγίου" (ფოლკი 2009: 433), ანუ „ამბავი სულისა (sic!), ინდოეთის სახელით ცნობილი ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან წმიდა ქალაქში იოანეს, წმიდა მონასტრის ღვთისმოსავი და უსათნოესი მამის ხელით მოტანილი“, რომელშიც ყურადღებას იქცევს ის, რომ იოანე არ იხსენიება ბერად, ხოლო მონასტერი – სინისად. 55v ფურცელზე ფრიზის ზემოთ ისევ ჩნდება წარწერა: "Ἰωάννου τοῦ Συναΐτου (sic!) καὶ μοναχοῦ", ანუ „იოანესი – სინელისა და ბერისა“, რომელსაც ამჯერად სრული სათაური მოსდევს: "Ἱστορία (sic!) ψυχῆς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπῶν χώρας, τῆς Ἰνδῶν λεγομένης, πρὸς τὴν ἁγίαν πόλιν μετενεχθεῖσα διὰ Ἰωάννου μοναχοῦ μονῆς τοῦ ἁγίου Συναΐτου (sic!)" (ფოლკი 2009: 433-434), ანუ „ამბავი სულისმარგებელი, ინდოეთის სახელით ცნობილი ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან წმიდა ქალაქში იოანეს, წმიდა სინის (sic!) მონასტრის ბერის ხელით მოტანილი“.

ყოველივე ეს იმის ნათელსაყოფად მოგვაქვს, რომ ეპოქიდან ეპოქამდე ტექსტის გადაცემის დროს შესაძლებელია, ერთმანეთს დაემატოს სათაურები და/ან პროლოგები, თანაც – ისე, რომ ყოველმა ახალმა ზუსტად არ გაიმეოროს წინა ელემენტის შინაარსი.

3. სათაურის ახლებური გაგებისათვის

ხელნაწერების მონაცემთა და მათ შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებათა მოკლე მიმოხილვის შემდეგ, შევეცდებით, საკითხის შესახებ ჩვენეული თვალსაზრისი ჩამოვყალიბოთ.

ვფიქრობთ, თხზულების თავდაპირველ სათაურში იმთავითვე უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი როგორც ნაწარმოების აღმოსავლეთიდან ჩამომტანის, ისე „რომანის“ ავტორის სახელები, რითაც ერთგვარად შეჯამებული იყო მის პროლოგსა და ეპილოგში გადმოცემული ინფორმაცია. მოგვიანებით ამ სათაურს მოაცილეს ნაწილი, რომელიც მოსდევდა გამოთქმას "μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα", ანუ „საბანშიდის მონასტრისა“.

Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერის სათაურისეული ტრადიციის სათავეში გვესახება სუბარქეტიკი *X,⁵² რომელშიც ექვთიმეს სახელს ერთვოდა წინდებული, სადაც, შესაძლებელია, მკაფიოდ იკითხებოდა მხოლოდ "ἵπ-" სეგმენტი, მაგრამ მას რაღაც ნივთიერი ხარვეზი (ლაკუნა, ნახვრეტი, ლაქა, გადარეცხვის, ნაშლის და ა. შ. კვალი) მოსდევდა. მიუხედავად ამისა, კონტექსტიდან აშკარად ჩანდა, რომ მას წინადადებაში ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება შემოჰყავდა:

ამბავი სულისმარგებელი, ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან წმიდა ქალაქში მოტანილი, იოანეს, საბანშიდის მონასტრის ბერის მიერ, შემდეგ იბერიელთა [ენიდან] ბერძნულ ენაზე თარგმნილი ექვთიმე ..., ღვთისმოსავი და მორწმუნე კაცის, იბერიელად წოდებულისა.

სავსებით აშკარაა, რომ აქ მხოლოდ და მხოლოდ "ἵπ-" წინდებული შეიძლება, ყოფილიყო.

სათაურის ზემოთ განხილული ენობრივი თავისებურებები საშუალებას გვაძლევს, ვიფიქროთ, რომ იგი, შეიძლება, დაენერა როგორც ბერძენ, ისე – უცხოელ, მათ შორის, ქართველ, ბერძნულ ენაში არცთუ კარგად განაფულ ავტორს.⁵³ Marc. gr. VII, 26 ნუსხის, ან მისი ანტიგრაფის გადამწერი შეეცადა, რამენაირად გამოესწორებინა უშუალოდ მისი ანტიგრაფისეული ხარვეზი და ტექსტში "ἵπῃρ" წინდებული (რომელიც ამ ეტაპზე, შეიძლება, ჩაითვალოს, როგორც ერთგვარი *lectio difficilior*) შეიტანა, რადგან ივარაუდა, რომ უმეტესწილად ბერძნულიდან ქართულ ენაზე თარგმანით სახელგანთქმული ექვთიმე იქნებოდა არა იმდენად ამ ნაწარმოების ქართულიდან ბერძნულად მთარგმნელი, რამდენადაც – თარგმანის მომგებელი, თუმცა, გადამწერს მხედველობიდან გამორჩა, რომ ასეთი ახსნა უკვე აღარ შეესაბამებოდა თავად სათაურის მნიშვნელობას. შესაძლებელია, "ἵπῃρ" არსებითი სახელის მსაზღვრელი "μετενεχθεῖς" და "μεταφρασθεῖς" მიმღეობების სქესთა შორის აღრევის მიზეზიც ხელნაწერის ფიზიკური ხარვეზი იყოს, თუ, ცხადია, Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერში მართლაც "ἵπῃρ", ანუ „ამბავი“ ეწერა.⁵⁴ ამ გარემოებაზე ყურადღებას იმითომ ვამახვილებთ, რომ, მაგ., XI საუკუნით დათარიღებულ Athen. Eth. Bib. 2497 ხელნაწერში სიტყვა "ἄγῃ", ანუ „თქუმულნი“ გადაშლილია და ჩანაცვლებულია გამოთქმით "ἵπῃρ" ψυχοφειής" (*sic!*) (ფოლკი 2009: 252), ანუ „ამბავი სულისმარგებელი“, რაც, ალბათ, იმაზე მეტყველებს, თუ უკვე XI საუკუნეში რამდენად მერყევი უნდა ყოფილიყო ტერმინი, რომელიც ნაწარმოების ჟანრს განსაზღვრავდა.

თუკი მაინც იმას ვარჩევთ, ვიფიქროთ, რომ გადამწერმა მცდარად იხმარა „ἵπῃρ + ნათ. ბრ.“ კონსტრუქცია, მაშინ აუცილებლად უნდა ვივარაუდოთ, რომ იგი უცხოელი, ალბათ, ლათინი, იყო, თუ გავითვალისწინებთ, ერთი მხრივ, ქართველებსა და ლათინებს შორის კავშირს ბერძნების წინააღმდეგ ათონის მთაზე ბრძოლაში (ხინთიბიძე 1989: 227-228); (ხინთიბიძე 1996: 223-224), ხოლო, მეორე მხრივ – ლათინური "per" წინდებულის სინტაქსურ ფუნქციას, რაზედაც უკვე გვქონდა საუბარი. ამასთანავე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იგი ვერ იქნებოდა ზემოხსენებული ლათინი ბერი ლეონი, რადგან, გიორგი მთაწმიდლის ცნობით, მან ბერძნული არ იცოდა (აბულაძე 1967: 66).

ეს კრიტიკული პუნქტი არის შეცდომა, რომელიც ერთმანეთისგან განასხვავებს ტრადიციის სამ შტოს. პირველს მიეკუთვნება Marc. gr. VII, 26 ნუსხა, ხოლო მეორეს – ხელნაწერები, საიდანაც გამოთქმის "μοῦν ἔτι ἄγῃ Σάββα", ანუ „საბაწმიდის მონასტრისა“ შემდეგ ამოღებულია სათაურის დასასრული. ბერძენმა გადამწერებმა სათაურს ეს ნაწილი მოჰკვეცეს არა იმდენად იმის გამო, რომ ნაციონალისტური გრძნობებით იყვნენ შეპყრობილნი, რამდენადაც – და, ალბათ, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ – იმ მიზნით, რომ მკითხველამდე მიეტანათ ტექსტი, საიდანაც იგი ნათელი აზრის გამოტანას შეძლებდა. მესამე შტოს წარმოადგენს Par. gr. 1771 ხელნაწერი, რომელიც პრობლემას ექვთიმეს სასარგებლოდ წყვეტს, ხოლო ის, რომ საამისოდ მიმართავს "παρὰ" წინდებულს და მას "ἵπῃρ"-დ არ აღადგენს, ჩვენი აზრით, მხოლოდ იმაზე მეტყველებს, რომ ეს ნუსხა ხელნაწერთა ტრადიციის განსხვავებულ განშტოებას განეკუთვნება.

ამ განშტოებაში რეალურად დადასტურებულია ცნობა, რომ ექვთიმე მთაწმიდელი ნაწარმოების ბერძნული ვერსიის ავტორია. როგორც უკვე აღინიშნა, Par. gr. 1771 ხელნაწერის სათაური უამრავ ენობრივ ხარვეზს შეიცავს, მაგრამ ეს ოდნავადაც ვერ ჩრდილავს მასში გადმოცემული ინფორმაციის სანდოობას. პ. პეტერსი წერდა: „გვიანდელობა და ენობრივი შეცდომები ამ ხელნაწერს უაღრესად უარყოფით სავიზიტო ბარათად ექცა“ (პეტერსი 1931: 283). მიუხედავად ამისა, ბელგიელი ბოლანდისტი მკვლევართა ყურადღებას მიაპყრობდა იმ ფაქტს, რომ ექვთიმე მასში მოიხსენიებოდა წმინდა ათანასეს ლავრის ზედამხედველად ("καθηγούμενος"), ანუ იმ პირად, რომელსაც ათონის მთაზე ამ უმთავრესი სავანის განსაგებად გადაწყვეტილების გამოტანის უფლება ჰქონდა (პეტერსი 1931: 283). დანამდვილებით ვიცით, რომ ცნობა უაღრესად სანდოა და რომ ექვთიმემ ეს სახელო ივირ-

ონის წინამძღვრობიდან გადადგომის შემდეგაც შეინარჩუნა (აბულაძე 1967: 89); (ლევორი და სხვები 1985: 42); (მეტრეველი 1998: 79-84).⁵⁵ ამიტომ ძლიერ გაგვიჭირდება, არ დავეთანხმეთ დიდ ბელგიელ ბოლანდისტს, რომელიც წერდა: „თუ გვიანდელი ეპოქის ბერძენი გადამწერი წმინდა ექვთიმეს ბიოგრაფს ამ საკითხში ეთანხმება, ეს აშკარად იმიტომ, რომ იგი უფრო ძველი და უაღრესად სანდო დედნიდან იწერდა“ (პეტერსი 1931: 283).⁵⁶

აქედან გამომდინარე, ანალოგიურად უნდა ვენდოთ „ვარლაამის და იოასაფის რომანის“ ავტორის ვინაობის შესახებ ცნობასაც. სწორედ იმიტომ, რომ იგი ასე ფართოდ გავრცელდა, შეუმჩნეველი ვერ დარჩებოდა და კიდევაც ვერ დარჩა.⁵⁷ მას ვერ გამოიგონებდნენ, მით უმეტეს, მაშინ, როდესაც ათონის ბერძნული საკრებულო ქართველთა წინააღმდეგ დაუნდობელ ბრძოლას იწყებდა. როგორც ცნობილია, ეს ბრძოლა საუკუნეები გაგრძელდა და დასრულდა XVII-XVIII საუკუნეებში, როდესაც ბერძნებმა მთლიანად ხელთ იგდეს იოანე-თორნიკეს მიერ 981-983 წლებში ჩორდვანელთა სახლის საგვარეულო სავანედ დაარსებული (მეტრეველი 1990: 211-212) ივერთა მონასტერი (მეტრეველი 1990: 215, 219); (შურღაია 2009: 189-190).⁵⁸ არადა, იგი იმ ომიდან მოგებული მდიდარი ალაფით აშენდა, რომლის წყალობითაც 979 წელს ტაოს მეფის, დავით III კურაპალატის (961-1001) თორმეტმა ათასმა რჩეულმა ქართველმა მხედარმა, იოანე-თორნიკეს მეთაურობით სიცოცხლე და ტახტი შეუნარჩუნა მცირეწლოვან იმპერატორებს, ბასილის II-სა (976-1025) და კონსტანტინე VIII-ს (1025-1028).

შენიშვნები

* წინამდებარე ნაშრომის ძირითადი დებულებები წარმოდგენილ იქნა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის, ვარშავის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთ ევროპის შემსწავლელი ცენტრის, შოთა რუსთაველის სახელობის ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის კვლევითი ინსტიტუტისა და წმინდა მღვდელმონაწმე გრიგოლ ფერაძის კავშირის მიერ 2023 წ.-ის 12-14 სექტემბერს თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გამართულ გრიგოლ ფერაძის სახელობის III საერთაშორისო სიმპოზიუმზე „ქრისტიანული აღმოსავლეთი და კავკასია“, რომლის მასალები არ გამოქვეყნებულა. ბალავარისა და იოდასაფის ლეგენდის სხვადასხვაენოვან ვარიანტებს ერთად „ლეგენდას“, ან „მაკროტექსტს“ ვუწოდებთ, ხოლო მათ ერთობლიობას ერთ რომელიმე ენაზე – „ვერსიას“. თავის მხრივ, უშუალოდ ვერსიაში გამოვყოფთ სხვადასხვა, მაგ., ვრცელსა და მოკლე რედაქციებს. არაბულ ვერსიას ვუწოდებთ „ბილაგჰარისა და ბუდასაფის წიგნს“, ქართულს – „ბალავარიანს“, ხოლო ბერძნულს – „ვარლაამისა და იოასაფის რომანს“, ან, უბრალოდ, „რომანს“. ექვთიმე მთაწმიდელი მიიჩნევა „ბალავარიანის“ ბერძნულ ენაზე მთარგმნელად, მაგრამ – „ვარლაამისა და იოასაფის რომანის“ ავტორად, რადგან ვგულისხმობთ, რომ თხზულების თარგმნისას მან, ფაქტობრივად, ახალი ლიტერატურული ნაწარმოები შექმნა. თუ დამოწმებულ ტექსტთა მთარგმნელებს საგანგებოდ არ ვუთითებთ, თარგმანი ყველგან ჩვენია. აქვე გულითად მადლობას ვუხდით ჩემს მეგობარსა და კოლეგას, რომის სახელმწიფო უნივერსიტეტის „ლა საპიენცას“ პროფესორს, ანტონის ფირიგოსს იტალიურ ენაზე შესრულებული და ნეაპოლის სახელმწიფო უნივერსიტეტ „ლ'ორიენტალეს“ სერიალის "Series Minor" 87-ე ნომერში (2019 წ.) გამოქვეყნებული ნაშრომის „ვარლაამისა და იოასაფის სულისმარგებელი რომანი: ἡ πόσις, ἡ πόσις ἡ πόσις ἡ πόσις?“ ხელნაწერში გაცნობისა და საყურადღებო მოსაზრებების გაზიარებისთვის.

¹ ექვთიმე მთაწმიდლისა და მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესახებ იხ. (კეკელიძე 1980: 184-213); (მენაბდე 1980: 194-200); (მეტრეველი 1996).

² თხზულების სათაურის შესახებ იხ., აგრ., (თვარაძე 1971: 68-70).

³ სამეცნიერო ლიტერატურაში მას, როგორც წესი, „ლემებს“ უწოდებენ, მაგრამ, მათი შინაარსითა და დანიშნულებიდან გამომდინარე, ვარჩევთ, ისინი „სათაურებად“ მოვიხსენიოთ.

⁴ ნაწარმოების სათაურებსა და ტექსტებს შორის ანალოგიური კავშირი სლავურ სინამდვილეშიც

დასტურდება; იხ. (ლებედევა 1979: 248).

- ⁵ ამ მონასტერზე, ან, შესაძლებელია, კანოპს შიგნით და გარეთ არსებულ ორ სხვადასხვა სავანეზე იხ. (გასკუ 1991: 1606-1611).
- ^x საზედაო "x" ასოთი აღნიშნულ ნუსხებში სათაურის თავზე, ან იმავე გვერდის ველზე შენიშვნის სახით მოტანილია იოანე სინელის სახელი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით (ეპითეტი "Συναΐτου" ხშირად დამახინჯებულია, როგორც "Συναΐτου") და მასში აშკარად ნაწარმოების ავტორი იგულისხმება.
- ⁶ სათაურში გადამწერის აშკარა უყურადღებობით გამორჩენილია ვნებითი გვარის რომელიღაც მიმღეობა, რომელიც უდავოდ „მოტანილს“ უნდა ნიშნავდეს.
- ⁷ ს. ლამბროსი (ლამბროსი 1895: 327, № 3613) ხელნაწერს XIV საუკუნით ათარიღებს. რ. ფოლკის აზრით, ტექსტი უშუალოდ ეტრატზე XI-XII საუკუნეებში უნდა იყოს გადამწერილი (ფოლკი 2009: 262), ხოლო ხელნაწერში ჩამატებულ ქალაქის ფურცელზე მოთავსებული საკვლევი სათაური – XVII საუკუნეში. სათაურში რ. ფოლკის მიერ შეტანილი პუნქტუაციით (ფოლკი 2009: 262), იოანე ნაწარმოების მხოლოდ ეთიოპიიდან ჩამომტანად გვევლინება.
- ⁸ ნუსხის დათარიღებისთვის იხ. (ფოლკი 2009: 268).
- ⁹ თვით ნუსხა XI-XII საუკუნეებით თარიღდება, მაგრამ XVI-XVII საუკუნეებში 1v ფურცელზე მიწერილ სათაურში ვკითხულობთ: "Διήγησις ψυχωφελῆς μετενεχθεῖσα ὑπὸ τῆς τῶν Αἰθίοπων ἐσώτεραις χάραις εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων γλῶσσαν καὶ μεταβληθεῖσα ἀπὸ τῆς τῶν Αἰθίοπων διαλέκτου ἐπὶ τὴν Ἑλληνίδα γλῶσσαν παρὰ Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ", ანუ „მოთხრობა სულისმარგებელი, ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან რომაელთა მიწა-წყალზე მოტანილი და ეთიოპიელთა დიალექტიდან ბერძნულ ენაზე ბერის, იოანე დამასკელის მიერ თარგმნილი“.
- ¹⁰ სათაურში ერთი სიტყვითაც არ არის მინიშნებული ნაწარმოების არც ჩამომტანსა და არც – ავტორზე, მაგრამ 24-ე ფურცლის ზემო ველზე, სადაც ტექსტი იწყება, ნ. დე ლა ტორესეული ხელით თხზულება იოანე ტაბენისიელის კალამს მიეწერება.
- ¹¹ საკითხის შესახებ ბიბლიოგრაფია იხ. (ხინთიბიძე 1989: 198-221); (ხინთიბიძე 1996: 193-216); (შურლაია 2019: 572).
- ¹² როგორც პ. დევო აღნიშნავს (დევო 1957: 91), ამ სათაურის ციტირებისას მრავალ მკვლევარს – (პონსელე 1911: 176); (პეტერსი 1931: 281); (ვოლფი 1939: 134); (ნუცუბიძე 1956: 77-78, სქ. 3) – მხედველობიდან გამორჩა ხელნაწერში აშკარად მითითებული იოანეს სახელი.
- ¹³ იხ. (ნუცუბიძე 1956: 53-54).
- ¹⁴ ა. გენკოს მოსაზრების (გენკო 1923: 128) საწინააღმდეგოდ, ამ გარემოებას ვერ ჩავთვლით იმის ნიშნად, რომ ფრაზის ავტორის მშობლიური ენა ქართული იყო.
- ¹⁵ სინამდვილეში იგი ლათინი ბერი იყო. მის შეს. იხ. (პეტერსი 1931: 281, 287); (ლანგი 1955: 307-308); (ხინთიბიძე 1989: 230, 294); (ხინთიბიძე 1996: 226); (ლეფორი და სხვები 1985: 36). შდრ. (დევო 1957: 91), რომელიც წერს: „ვინც არ უნდა იყოს ეს «კაცი ესე წარჩინებული სახელითა ლეონ» [...]“
- ¹⁶ ჩვენ მიერ სიტყვასიტყვით თარგმნილი ფრაზა გერმანულად შემდეგნაირად ჟღერს: „[...] die bisherige Inferiorität der georgischen Nation hinsichtlich des Besitzes der Schätze der Kirchenliteratur im Wettstreit mit den Griechen [...]“
- ¹⁷ „[...] das ὑπὲρ Εὐθυμίου von einer Übersetzung oder Bearbeitung für Euthymios, nicht aber durch Euthymios spricht [...]“.
- ¹⁸ ჰიპოთეზა იხ. (დელგერი 1953: 37-38); მისი კრიტიკა იხ. (ხინთიბიძე 1989: 232-233); (ხინთიბიძე 1996: 229).
- ¹⁹ აზრის სინათლისთვის აქ და ქვემოთ ამ ჰიპოთეტურ ხელნაწერებს ბერძნული მთავრული ასოებით აღვნიშნავთ.
- ²⁰ ჰიპოთეზა იხ. (დელგერი 1953: 38).
- ²¹ ჰიპოთეზა იხ. (დელგერი 1953: 38).
- ²² ჰიპოთეზა იხ. (დელგერი 1953: 38). ამ მოსაზრების საფუძვლიანი კრიტიკისთვის იხ. (ხინთიბიძე 1989: 233-234); (ხინთიბიძე 1996: 229-230). მეორე, მესამე და მეოთხე მოსაზრება თავისთავად გამომდინარეობს ფრაზიდან: „Von einem Codex dieser Gattung, in welchem vielleicht schon die Veränderung ὑπ' staat ὑπ(ἐρ) vollzogen war, durfte sodann die leteinische Titelform des Neapolitanus abstammen und von einem Codex dieser Gattung, der im Iberonkloster verlieb, durfte dann auch die Angabe in der Vita ihren Ausgang genommen haben“ (დელგერი 1953: 38), ანუ „ნეაპოლური ხელნა-“

წერის სათაურის ლათინური ფორმა, შესაძლებელია, მომდინარეობდეს ისეთი ხელნაწერიდან, რომელშიც „*ἵπ*“, ალბათ, უკვე „*ἵπ(ῆρ)*“-ად იყო ქცეული, ხოლო „ცხოვრებაში“ [მოტანილი] ინ-ფორმაცია, შესაძლებელია, წარმოდგებოდეს სწორედ ამგვარი კოდექსიდან, რომელიც ივერთა მონასტერში დარჩა“.

- ²³ ჰიპოთეზა იხ. (დელგერი 1953: 23); მისი კრიტიკა იხ. (ხინთიბიძე 1989: 234); (ხინთიბიძე 1996: 230).
- ²⁴ ჰიპოთეზა იხ. (დელგერი 1953: 22).
- ²⁵ იხ. აგრ., (დევო 1957: 91).
- ²⁶ მის შესახებ იხ. ნაშრომები: (კეკელიძე 1980: 213-234); (ჯავახიშვილი 1983: 177-191); (მენაბდე 1980: 187, 209-211); (ლეფორი და სხვები 1985: 39-41); (მეტრეველი 1998: 79-84). კონკრეტულად ჰ.-გ. ბეკის ჰიპოთეზის კრიტიკა იხ. (ხინთიბიძე 1989: 238); (ხინთიბიძე 1996: 234).
- ²⁷ იხ. (იმნაიშვილი 1979); „მიერ“ თანდებულის აქ დაფიქსირების შემთხვევები იხ. (იმნაიშვილი 1948-1949: 338-339).
- ²⁸ იხ. მათ. 4:21, 5:26, 9:9, 27, 11:1, 12:9, 15, 13:53, 14:13, 15:21, 29, 19:15; მარკ. 6:1, 10-11, 7:24, 9:30, 10:1; ლუკ. 9:4, 12:59; იოან. 4:43, 11:54. სხვა შემთხვევებში (მათ. 8:28, 16:5, 18:28, 27:32; მარკ. 1:35, 45, 3:6; ლუკ. 4:42, 19:4, 22:39; იოან. 10:40) ადგილის გარემოება, „*ἐκεῖθεν*“, არ არის ბერძნულ დედანში, მაგრამ კონ-ტექსტის გათვალისწინებით, ქართულ თარგმანში დამატებულია მისი შესატყვისი თანდებული „მიერ“.
- ²⁹ მათ. 8:28; მარკ. 11:16.
- ³⁰ მათ. 8:1, 9:22, 15:28, 17:18, 22:46, 28:8; მარკ. 16:8; ლუკ. 9:5, 37, 22:45; იოან. 11:53, 19:27.
- ³¹ მათ. 17:9; მარკ. 1:10, 29, 6:54, 9:9, 10:14 (ზოგიერთ ნუსხაში ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ სახელს „*ἐκ*“ თანდებული ემატება). ერთგან (მარკ. 12:8) „*ἐκβᾶλλω*“ ზმნითა და „*ἐξ*“ გამოსვლითობითი მი-მართულების ადგილის ზმნიზებით გამოხატულ კონტექსტში დამატებულია „მიერ“ თანდებუ-ლი, ხოლო მეორეგან (მარკ. 11:15) „*παλινοῦνται*“ და „*ὑποαῖνονται*“ მიმღეობებთან დაკავშირებული ალაგობითი ადგილის გარემოება „*ἐν τῷ ἱερῷ*“, ანუ „ტაძარში“, შენაცვლებულია გამოსვლითო-ბის მიმართულებითი ადგილის გარემოებით „მიერ ტაძრით“, რომელიც მიემართება ბერძნული „*ἐκβᾶλλειν*“ ზმნის შესატყვის სანყისს „გამოსხმაჲ“.
- ³² მათ. 2:5, 23, 3:3, 4:14, 24:15, 26:24, 27:35 (ზოგიერთ ბერძნულ ნუსხაში „*δὲ*“ თანდებულს „*ἵπ*“ თანდე-ბული ენაცვლება); ლუკ. 22:22; იოან. 1:3, 10, 17, 3:17, 10:9, 14:6.
- ³³ იოან. 6:57.
- ³⁴ იოან. 3:21.
- ³⁵ მათ. 2:15, 3:14, 5:13, 11:27, 20:23, 22:31; ლუკ. 10:22, 13:17; იოან. 14:21.
- ³⁶ ლუკ. 1:26; იოან. 3:2.
- ³⁷ მარკ. 10:27; ლუკ. 18:27. ამ შემთხვევებში შესაძლებელია, „ნათ. ბრ. + მიერ“ კონსტრუქციას „-გან“ თანდებული შეენაცვლოს, რომელიც სახელს ნათესაობით ბრუნვაში მართავს, როგორც ეს მათ. 18:27 მუხლში არის დაფიქსირებული.
- ³⁸ იოან. 1:14, 7:29, 15:26.
- ³⁹ მათ. 19:26, 21:42; მარკ. 12:11; ლუკ. 1:45; იოან. 1:6. ამ შემთხვევებშიც „ნათ. ბრ. + მიერ“ კონსტრუქცი-ას, შესაძლებელია, შეენაცვლოს „-გან“ თანდებული, რომელიც სახელს ნათესაობით ბრუნვაში მართავს, როგორც ეს მათ. 19:26 პასაჟში არის წარმოდგენილი. ამას გარდა, თუ ლუკ. 1:37 მუხლის ათონურ რედაქციებში „*παρά* + ნათ. ბრ.“ კონსტრუქცია გადმოღებულია „წინაშე“ თანდებულით (იმნაიშვილი 1979: 434), ადიშის ოთხთავში (მესტია, სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, № 1) იგი „მიერ“ თანდებულით ითარგმნება (შანიძე 1945: 182).
- ⁴⁰ იოან. 10:32.
- ⁴¹ მათ. 17:20; მარკ. 14:36.
- ⁴² ლუკ. 2:27. ერთგან (ლუკ. 9:7) ქართულ თარგმანში დამატებულია ქვემდებარისებრი დამოკიდებუ-ლი წინადადება, რომელიც ბერძნულ დედანში პირდაპირ ობიექტს „*τὰ ὑπόμμενα*“ არ მოეპოვება: „იგი საქმენი, რომელნი მის მიერ იქმნებოდეს“.
- ⁴³ იხ. (გოგუაძე და სხვები 2007: 106).
- ⁴⁴ საკითხის შესახებ იხ. (კეკელიძე 1980: 191-192, 212-213).
- ⁴⁵ იხ. აგრ., (ლანგი 1955: 307).
- ⁴⁶ საკითხზე ანალოგიური აზრისაა, აგრ., (ნუცუბიძე 1956: 56-57).

- ⁴⁷ „Es ist schwerlich anzunehmen, daß gerade diejenige Hs, welche der Masse der über ganz Westeuropa verstreuten lateinischen Hss als Archetypus vorlag, von jenem einzigen griechischen Original abstammen sollte, in welchem – zufällig fälschlich – der Name des Euthymios durch denjenigen des Johannes Damaskenos ersetzt gewesen wäre: aus welchem Grunde sollte eine solche Änderung auch von dem Übersetzer vorgenommen worden sein? Dieser überwältigende Konsens der lateinischen Übersetzungen schon im 12. Jh. zeigt vielmehr, daß die Zuteilung des Romans an Johannes Damaskenos auch in der griechischen Überlieferung schon spätestens im 12. Jh., also spätestens 100 Jahre nach Euthymios, vorhanden gewesen sein muß und daß es nur Zufall ist, daß wir ihn in griechischen Hss erst in 13. Jh. begangen: denn daß sie im Westen zuerst geschehen und von da in den Osten zurückgewandert wäre, ist kaum anzunehmen.“
- ⁴⁸ საკითხის შეს. იხ. აგრ., (ჯავახიშვილი 1977: 143-144).
- ⁴⁹ ანალოგიური აზრისაა (ნუცუბიძე 1956: 45), რომელიც მიუთითებს, რომ სათაური თხზულების პროლოგისა და დასასრული მინაწერისგან წარმოდგება.
- ⁵⁰ მის შეს. იხ. (მიშო 2005: 267-268).
- ⁵¹ იხ. ლომაცისტრო 2012: 181-183.
- ⁵² მსგავსი ჰოპოთეზა იხ. (დელგერი 1953: 38).
- ⁵³ მეცნიერები – იხ. მაგ., (ზოტენბერგი 1886: 63); (დელგერი 1953: 18); (ნუცუბიძე 1956: 39) – სავსებით სამართლიანად ერთხმად განარჩევენ მას „რომანის“ ავტორისაგან, რადგანაც, სხვა თუ არაფერი, საკუთარ თავს იგი "ἀνὴρ τίμιος καὶ ἐνάρτεος", ანუ „ღვთისმოსავ და უსათნოეს კაცს“ არ უწოდებდა.
- ⁵⁴ იხ. ზემოთ, გვ. 143.
- ⁵⁵ საკითხის შესახებ კონკრეტულად დისკუსიისთვის იხ. (ხინთიბიძე 1989: 238); (ხინთიბიძე 1996: 234).
- ⁵⁶ საკითხზე ანალოგიური აზრისაა, აგრ., (ნუცუბიძე 1956: 53).
- ⁵⁷ მსგავსი თვალსაზრისისათვის იხ. (ხინთიბიძე 1989: 217-218); (ხინთიბიძე 1996: 212).
- ⁵⁸ შდრ. (ლევფორი და სხვები 1994: 8).

დამოწმებანი

- აბულაძე 1957:** ბადაგაჩიანის ქაჩთუღი *ხედაქციები*, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. აბულაძემ, ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 10).
- აბულაძე 1967:** ძველი ქაჩთუღი აგიოგრაფიული დიგეხაგუხის ძეგლები, ტ. II (XI-XV სს.), ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი, მეცნიერება.
- ანდრესი 1965:** Gr. de Andrés. *Catálogo de los códices Griegos de la biblioteca de El Escorial*, ტ. II, Madrid.
- ბეკი 1971:** H.-G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, C. H. Beck'sche Verlags buch handlung (Handbuch der Altertumswissenschaften, 2:3).
- ბლასი და სხვები 1961:** F. Blass, A. Debrunner. *A Greek grammar of the New Testament and other early Christian literature*, a translation and revision of the ninth-tenth German edition incorporating supplementary notes of A. Debrunner by R. W. Funk, Cambridge, at the University Press.
- გარდტჰაუზენი 1913:** V. Gardthausen. *Griechische Palaeographie*, ტ. II, *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig, Verlag von Veit & Comp.
- გასკუ 1991:** J. Gasco. Metanoia, monastery of the, *The Coptic Encyclopedia*, A. S. Atiya editor in chief, ტ. V, New York, Macmillan Publishing Company.
- გენკო 1923:** А. Генко. К вопросу о языковом скрещении, *Яфетической сборник*, Петроград.
- გოგუაძე და სხვები 2007:** ძველი ქაჩთუღი აგიოგრაფიული დიგეხაგუხის ძეგლების სიმფონია-დექსიკონი, ნ. გოგუაძის, ზ. სარჯველაძისა და მ. შანიძის რედაქციით, ტ. II, თბილისი, არტანუჯი.
- გრეგუარი 1963:** H. Grégoire. Le monastère d'Iviron et le rôle des géorgiens du Mont Athos, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, ტ. XXXII, Athènes.
- დევო 1957:** P. Devos. Les origines du Barlaam et Ioasaph grec, À propos de la thèse nouvelle de M. Nucubidze, *Analecta Bollandiana*, ტ. LXXV, Bruxelles, Société des Bollandistes.
- დევრესი 1950:** *Codices Vaticani Graeci*, ტ. III, *Codices 604-866*, recensuit R. Devreesse, [Roma], in Bibliotheca Vaticana.

- დელგერი 1953:** F. Dölger. *Der griechische Barlaam-Roman ein Werk des H. Johannes von Damaskos*, Ettal, Buch-Kunstverlag (Studia patristica et byzantina, 1).
- დემეტრაკო 1937:** Δ. Β. Δημητράκος. *Μέγα λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, ტ. III, Ἀθῆναι.
- დემეტრაკო 1938:** Δ. Β. Δημητράκος. *Μέγα λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, ტ. IV, Ἀθῆναι.
- დემეტრაკო 1939:** Δ. Β. Δημητράκος. *Μέγα λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, ტ. VI, Ἀθῆναι.
- ევსტრათიადე, 1930:** Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς ἱερᾶς σκῆτης Καυσοκαλυβίων καὶ τῶν καλυβῶν αὐτῆς, συνταχθεὶς ὑπὸ εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου καὶ ἐκδιδόμενος μετὰ προλεγομένων καὶ πινάκων ὑπὸ Σ. Εὐστρατιάδου, Paris, Librairie ancienne Honoré Champion (Ἀγορευτικὴ βιβλιοθήκη, 5).
- ევსტრათიადე, არკადიოსი 1924:** S. Eustratiadēs, Arcadios. *Catalogue of the Greek manuscripts in the library of the monastery of Vatopedi on Mt. Athos*, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press (Harvard theological studies, 11).
- ეტიენი და სხვები 1835:** H. Stephanus, C. B. Hase, L. de Sinner, Th. Dindorf, L. Dindorf. *Thesaurus Graecae linguae*, ტ. III, Parisiis, excudebat Ambrosius Firmin Didot.
- ეტიენი და სხვები 1842-1846:** H. Stephanus, C. B. Hase, L. de Sinner, Th. Dindorf, L. Dindorf. *Thesaurus Graecae linguae*, ტ. V, Parisiis, excudebat Ambrosius Firmin Didot.
- ვოლფი 1939:** R. L. Wolff. Barlaam and Ioasaph, *Harvard Theological Review*, ტ. XXXII, Cambridge, Cambridge University Press.
- ზოტენბერგი 1886:** H. Zotenberg, *Notice sur le Livre de Barlaam et Ioasaph, accompagnée d'extraits du texte grec et des versions arabe et éthiopienne*, Paris, Imprimerie nationale (Notices et extraits des mss. de la Bibliothèque Nationale, 28:1).
- თვარაძე 1971:** რ. თვარაძე. წიგნი და მკითხვერი, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.
- იმნაიშვილი 1948-1949:** ი. იმნაიშვილი, ქახთუღი ოთხთავის სიმფონია-დუქსიკონი, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 6).
- იმნაიშვილი 1979:** ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ი. იმნაიშვილმა, ძველი ქახთუღი ენის კათედრის შრომები, 22, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- კეკელიძე 1980:** კ. კეკელიძე. ძველი ქახთუღი დიგეხაგუჰის ისტორია, ტ. I, მეცნიერება, თბილისი.
- კრიარასი 1973:** Ε. Γ. Κριαράς. Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας 1100-1669, ტ. III, Τεσσαλονίκη.
- კრიარასი 1988:** Ε. Γ. Κριαράς. Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας 1100-1669, ტ. X, Τεσσαλονίκη.
- ლამბროსი 1895:** S. Lambros. *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, ტ. I, Cambridge, at the University Press.
- ლამბროსი 1900:** S. Lambros. *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, ტ. II, Cambridge, at the University Press.
- ლამპი 1961:** G. Lampe. *A Patristic Greek lexicon*, Oxford, at Clarendon Press.
- ლანგი 1955:** D. M. Lang. St. Euthymius the Georgian and the Barlaam and Ioasaph Romance, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, ტ. XVII, London, Cambridge University Press.
- ლებედევა 1979:** И. Н. Лебедева. О древнерусском переводе повести о Варлааме и Иоасафе, *Древнерусские литературные памятники*, Ленинград, Наука (Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы (Пушкинский дом) Академии Наук СССР, 33).
- ლეფორი და სხვები 1985:** Actes d'Ivion, ტ. I, *Des origines au milieu du XIe siècle*, texte, édition diplomatique par J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, avec la collaboration d'H. Métrévélis, Paris, P. Lethiellieux (Archives de l'Athos, 14).
- ლეფორი და სხვები 1994:** Actes d'Ivion, ტ. III, *De 1204 à 1328*, texte, édition diplomatique par J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, avec la collaboration d'H. Métrévélis, Paris, P. Lethiellieux (Archives de l'Athos, 18).
- ლიდელი, სკოტი 1961:** H. G. Liddell, R. Scott. *A Greek-English lexicon*, revised and augmented throughout by H. S. Jones, Oxford, at the Clarendon Press.
- ლომაჯისტრო 2012:** B. Lomagistro. Le versioni paleo-ceche del *Secretum secretorum* pseudo-aristotelico, *Orientalia Christiana Periodica*, ტ. LXXVIII, Roma, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum.

- მენაბდე 1980:** ლ. მენაბდე. *ძველი ქართული მწერლობის კეხები*, ტ. II, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მეტრეველი 1990:** H. Métrévél. Les normes pour l'installation d'un supérieur au monastère des Ibères au Mont Athos (X^e-XIe siècles), *Lingua Restituta Orientalis*, Festgabe für Julius Assfalg, herausgegeben von R. Schulz und M. Görg, Wiesbaden 1990 (Ägypten und Altes Testament, 20).
- მეტრეველი 1996:** ე. მეტრეველი. *ნახკვევები ათონის კუდგუხუდ-საგანმანათლებლო კეხის ისტორიიდან*, თბილისი, ნეკერი.
- მეტრეველი 1998:** ე. მეტრეველი. *ათონის ქათვედთა მონასტრის სააღაპე წიგნი*, თბილისი, სკოლა.
- მიონი 1960:** E. Mioni. *Bibliothecae divi Marci Venetiarum codices graeci manuscripti*, ტ. II, *Codices qui in sextam, septimam atque octavam includuntur continens*, Roma: Istituto poligrafico dello Stato (Indici e cataloghi, Nuova serie, 6).
- მიონი 1972:** E. Mioni. *Bibliothecae divi Marci Venetiarum codices graeci manuscripti*, ტ. III, *Codices in classes nonam, decimam, undecimam inclusos et supplementa duo continens*, Roma, Istituto poligrafico dello Stato (Indici e cataloghi, Nuova serie, 6).
- მიშო 2005:** F. Micheau. Yahyā (Yuhannā) ibn al-Biṭrīk, Abū Zakariyyā', *Encyclopédie de l'Islam*, Nouvelle édition, ტ. XI, Leyde-Paris, E. J. Brill.
- მონტანარი 1995:** F. Montanari. *Vocabolario della lingua greca*, con la collaborazione di I. Garofalo e D. Manetti, Torino, Loescher Editore.
- ნუცუბიძე 1956:** შ. ნუცუბიძე. *К происхождению греческого романа Варлаам и Иоасаф*, Тбилиси, Издательство Академии Наук Грузинской ССР.
- პაპადოპულო-კერამევსი 1891:** A. Παπαδόπουλος–Κεραμεύς. Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων, ტ. I, Sankt-Peterburg, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου B. Κίρσβάουμ.
- პაპადოპულო-კერამევსი 1894:** A. Παπαδόπουλος–Κεραμεύς. Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων, ტ. II, Sankt-Peterburg, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου B. Κίρσβάουμ.
- პაპადოპულო-კერამევსი 1897:** A. Παπαδόπουλος–Κεραμεύς. Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων, ტ. III, Sankt-Peterburg, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου B. Κίρσβάουμ.
- პეტერსი 1931:** P. Peeters. La première traduction latine de *Barlaam et Joasaph* et son original grec, *Analecta Bollandiana*, ტ. XLIX, Bruxelles, Société des Bollandistes.
- პერია 2011:** L. Perria. Γραφίς. *Per una storia della scrittura greca libraria (secoli IV a. C.-XVI d. C.)*, Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana (Quaderni di Néα Ῥώμη, 1).
- პიტრა 1885:** *Codices manuscripti Palatini graeci Bibliothecae Vaticanae*, descripti praeside I.-B. Pitra, recensuit et degessit H. Stevenson senior, Romae, ex typographeo Vaticano.
- პონსელე 1911:** A. Poncelet. *Catalogus codicum hagiographicorum latinorum bibliothecarum Neapolitanarum*, *Analecta Bollandiana*, ტ. XXX, Bruxelles, Société des Bollandistes.
- რევილია 1936:** P. A. Revilla. *Catálogo de los códices Griegos de la biblioteca de El Escorial*, ტ. I, Madrid, Imprenta Helénica.
- სპირიდონი, ევსტრათიადე 1924:** Spyridon, S. Eustratiadēs. *Catalogue of the Greek manuscripts in the library of the Laura of mount Athos*, with notes from other libraries, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press (Harvard theological studies, 12).
- ფირიგოსი 2011:** A. Fyrigos. Il cardinale Bessarione traduttore della *Summa contra gentiles* di Tommaso d'Aquino, *Rivista di studi bizantini e neoellenici*, n. s., ტ. XLVIII, Roma, Dipartimento di Scienze dell'antichità – Sapienza Università di Roma.
- ფოლკი 2006:** *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, besorgt von B. Kotter, ტ. VI:2, *Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria)*, Text und zehn Appendices besorgt von R. Volk, Berlin-New-York, Walter De Gruyter (Patristische Texte und Studien, 60).

- ფოლკი 2009:** *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, besorgt von B. Kotter, ტ. VI:1, *Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria)*, Einführung von R. Volk, Berlin-New-York, Walter De Gruyter (Patristische Texte und Studien, 61).
- ფონკიჩი 1977:** Б. Фонкич. О датировке Венецианского (cod. Marcianus gr. VII, 26) и парижского (cod. Parisinus gr. 1771) списков греческой версии Варлаама и Иоасафа, *Византийские очерки, Труды советских ученых к XV международному конгрессу византистов*, Москва, Наука.
- ფონკიჩი 1979:** B. Fonkitch. Notes paléographiques sur les manuscrits grecs des bibliothèques italiennes (π.ν. Α'–ΚΓ'), *Thesaurismata*, ტ. XVI, Venezia, Istituto Ellenico di Studi bizantini e Post-bizantini.
- ყაუხჩიშვილი 1963:** ს. ყაუხჩიშვილი. ბიზანტიური ღიგეაგუჰის ისტორია, თბილისი, ცოდნა.
- ყაუხჩიშვილი 2007ა:** ქახთუდ-ბეჩძნუდი დოკუმენტიხებუდი დექსიკონი, ს. ყაუხჩიშვილის საერთო რედაქციით, პასუხისმგებელი რედაქტორი ლ. კვირიკაშვილი, ტ. V, Σ–Ω, თბილისი, ლოგოსი, .
- ყაუხჩიშვილი 2007ბ:** ქახთუდ-ბეჩძნუდი დოკუმენტიხებუდი დექსიკონი, ს. ყაუხჩიშვილის საერთო რედაქციით, პასუხისმგებელი რედაქტორი ლ. კვირიკაშვილი, ტ. VI, ქახთუდ-ბეჩძნუდი ინდექსი, ა–მ, თბილისი, ლოგოსი.
- შანიძე 1945:** ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936 და 973 წწ.), გამოსცა ა. შანიძემ, *ძველი ქახთუდი ენის ძეგლები*, 2, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- შანიძე 1976:** ა. შანიძე. ძველი ქართული ენის გრამატიკა, *ძველი ქახთუდი ენის კათედრის შრომები*, 18, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- შურაბია 2009:** *Biobibliografia di Elene Met'reveli (1917-2003) [=] ელენე მეტრეველი (1917-2003)*. ბიობიბლიოგრაფია, a cura di G. Shurgaia, Roma, Edizioni Studium (Eurasistica, 80).
- შურაბია 2019:** G. Shurgaia. Sull'autore della *Vita Barlaam et Ioasaph* (CPG 8120), *Studium*, ტ. CXV, Roma, Edizioni Studium.
- ძერვიკი 1984:** M. Zerwick. *Analysis philologica Novi Testamenti Graeci*, editio quarta, Romae, Sumptibus Pontificii Instituti Biblici.
- ძერვიკი 1990:** M. Zerwick. *Biblical Greek, illustrated by examples*, English edition adapted from the fourth Latin edition by J. Smith, Roma, Editrice Pontificio Istituto Biblico.
- ხინთიბიძე 1976:** Э. Хинтибидзе. Афонская гора как место появления и распространения *Душеполезной повести о Варлааме и Иоасафе*, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ისტორია, არქეოლოგია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია, ტ. CLXXVII, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ხინთიბიძე 1989:** Э. Хинтибидзе. *Грузинско-византийские литературные взаимоотношения*, Тбилиси, Издательство Тбилисского университета.
- ხინთიბიძე 1996:** E. Khintibidze. *Georgian-Byzantine literary contacts*, Amsterdam, Adolf M. Hakkert.
- ჯავახიშვილი 1977:** ი. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თოხმეგ გომად, ტ. VIII, თბილისი, მეცნიერება.
- ჯავახიშვილი 1983:** ი. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თოხმეგ გომად, ტ. II, თბილისი, მეცნიერება.
- ჰაიდუ 2003:** *Katalog der griechischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München*, ტ. II:3, *Codices graeci Monacenses 110-180*, Neu beschrieben von K. Hajdú, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- ჰაიდუ 2012:** *Katalog der griechischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München*, ტ. II:4, *Codices graeci Monacenses 181-265*, Neu beschrieben von K. Hajdú, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- CPG** *Clavis Patrum Graecorum*, 1-5, cura et studio M. Geerard, Turnhout, Brepols, 1974-1987 (Corpus Christianorum); *Supplementum*, cura et studio M. Geerard et J. Noret, Turnhout, Brepols, 1998 (Corpus Christianorum).

A NEW INTERPRETATION OF THE SO-CALLED "LEMMA" OF *THE BARLAAM AND IOSAAPH ROMANCE*

Gaga Shurgaia

University of Naples L'Orientale,
Department of Asian, African and Mediterranean Studies
shurgaia@unior.it

The article examines one of the most frequently discussed problems in Byzantine studies: the question of the author of *The Barlaam and Ioasaph Romance* (CPG 8120), the most widely read non-biblical book in the Christian Middle Ages. On the basis of an analysis of the titles of the *Romance*, preserved in the manuscripts, and the interpretations proposed, we formulate a new hypothesis for reading the traditional data, which confirms that the ancient version of the title of the *Romance* contained an indication of the person who had brought it from India, as well as of its author St. Euthymius the Georgian (955-1028), writer and translator, Hegumenon of the Iviron or Iberian monastery on Mt. Athos from 1005 to 1019.